

ໄຮ່ງວັດພິໄສມພາງຕພ

DCID LIBRARY

0000008417

ໄ. 20133

ປ, ມ: ດ

ໄ ໕໔໖໗

ໄ໖໖

ກະກວງສຶກສາປຶກສ

๖ - ๗ - ๘

หนังสืออ่านเพิ่มเติมสังคมศึกษา

เรื่อง

เข้าวัดพัฒนาคณ

ระดับประถมศึกษาปีที่ ๕ - ๖

และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

ศูนย์พัฒนาหนังสือ

กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ

ชื่อหนังสือ : เข้าวัดพัฒนาคณ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๕

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ISBN 974 - 10 - 1396 - 5

ลิขสิทธิ์เป็นของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ
พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

1001 1000 1000
 1000 1000 1000
 1000 1000 1000
 1000 1000 1000

คำนำ

หนังสือเรื่อง **เข้าวัดพัฒนาตน** เล่มนี้ กรมวิชาการจัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ๒ ประการคือ ประการแรก เพื่อให้เป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติมสำหรับนักเรียน ระดับประถมศึกษาปีที่ ๕ - ๖ และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพื่อใช้ประกอบการเรียนพระพุทธศาสนา กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย และกลุ่มสังคมศึกษา พระพุทธศาสนา ประการที่ ๒ คือ เพื่อให้เป็นหนังสือที่ระลึกสำหรับผู้ไปร่วมในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของกรมวิชาการ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ณ วัดศรีสุริยวงศาราม อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ในวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ การจัดทำหนังสือครั้งนี้ กรมวิชาการได้มอบให้ศูนย์พัฒนาหนังสือเป็นผู้จัดทำ โดยมอบให้ นางรัตนา ภาณุฤทธิ์ เป็นผู้กร่างต้นฉบับ และมอบให้นางมาลินี ฝิโลประการ และนางจารุติ ฝิโลประการ เป็นผู้ตรวจและบรรณาธิการ

เนื้อหาของหนังสือ ประกอบด้วยเนื้อหา ๓ ส่วน ส่วนที่ ๑ ว่าด้วยวัดในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัด ตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล จนกระทั่งเข้าสู่ประเทศไทย ประเภทของวัดและศาสนสถานที่สำคัญภายในวัด ส่วนที่ ๒ เล่าเรื่องพระพุทธประวัติ ประกอบภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดคงคาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ได้รับยกย่องว่ามีศิลปะงดงาม ส่วนที่ ๓ เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ซึ่งเนื้อหาของทั้ง ๓ ส่วนประกอบกันแล้วจะเป็นสิ่งชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนรู้จักเข้าวัดเพื่อพัฒนาตนเอง

กรมวิชาการหวังว่าหนังสือเล่มนี้ จะให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้ศึกษา
รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องวัดและหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้เป็นอย่างดี
และขอขอบคุณกรมการศาสนาและวัดศรีสุริยวงศารามที่ให้ข้อมูลต่าง ๆ
ในการจัดทำหนังสือเล่มนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

(นายจำเริญ เสกธีระ)

อธิบดีกรมวิชาการ

๑๖ กันยายน ๒๕๓๕

สารบัญ

หน้า

ทำไมคนไทยจึงต้องไปวัด	๑
เรารู้จักเรื่องของวัดในพระพุทธศาสนาดีแค่ไหน	๗
วัดพระพุทธศาสนาในประเทศไทย	๑๐
วัดก็มีระดับ	๑๘
ศาสนสถานภายในวัด	๑๙
การถวายวัดเป็นพระอารามหลวง	๒๑
พระพุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์	๓๒
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร	๔๓

ทำไมคนไทยจึงต้องไปวัด

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นเมืองพุทธมาตั้งแต่สมัยโบราณครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ไม่ว่าเราจะไปแห่งหนตำบลใดก็จะพบเห็นวัดวาอารามอยู่ทั่วไป ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยจึงเกี่ยวข้องกับวัดและพระภิกษุสงฆ์มาโดยตลอด นับตั้งแต่เข้าสู่วัย เราจะเห็นพระภิกษุสงฆ์เดินอย่างสำรวมออกจากวัดเป็นทิวแถว แยกย้ายไปตามถนนสายใหญ่สายน้อยเพื่อบิณฑบาต และเดินกลับวัดพร้อมด้วยภัตตาหารในบาตรที่ชาวบ้านพากันนำมาถวายด้วยจิตศรัทธา เมื่อถึงวันธรรมสวนะและวันสำคัญทาง

พระภิกษุสงฆ์ออกบิณฑบาตยามเช้าตรู่

ศาสนา พุทธศาสนิกชนต่างก็พากันไปวัดเพื่อทำบุญตักบาตร ฟังพระธรรมเทศนา ตลอดจนทำกิจกรรมอื่น ๆ ตามวาระนั้น ๆ เช่น เวียนเทียน สรงน้ำพระ ขนทรายเข้าวัด ฯลฯ และแม้ในวันธรรมดาชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุก็จะไปวัดเพื่อสนทนารธรรมกับพระภิกษุสงฆ์อยู่เป็นประจำ

วัดนับเป็นสถานที่ทางศาสนาที่ผูกพันกับสังคมไทย ที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทย ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีไทยได้เป็นอย่างดี ภายในวัดเราจะเห็นโบสถ์ วิหาร ซึ่งสร้างอย่างสวยงามด้วยศิลปกรรมแบบไทย วัดนอกจากเป็นที่ศึกษาพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจของพระภิกษุสงฆ์ ตลอดจนเป็นที่บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ของพุทธศาสนิกชนแล้ว วัดยังเป็นศูนย์รวมของชุมชนด้านการศึกษาและการบริการสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นแหล่งรวมศิลปวัฒนธรรมไทยทั้งด้านสถาปัตยกรรมและประเพณีอันดีงามของไทย อันแสดงถึงความเป็นชาติที่เจริญมาแต่โบราณกาล

เมื่อเราไปวัด เราจะมีความรู้สึกสงบ จิตใจผ่องแผ้ว เพราะได้ปฏิบัติสิ่งที่ดีงาม ได้ฟังธรรมจากพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณ ได้พบปะสนทนากับผู้ทรงศีล ทำให้ได้รับความรู้และแนวทางปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ได้นำหลักธรรมและแนวปฏิบัติไปใช้ในการดำเนินชีวิตและช่วยจรรโลงสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

หากเราศึกษาประวัติศาสตร์จะทราบว่า การศึกษาเล่าเรียนของคนไทยเริ่มต้นจากวัด เพราะในสมัยก่อนเรายังไม่มีโรงเรียนที่สอนวิชาการต่าง ๆ เช่นในปัจจุบัน แหล่งศึกษาศิลปวิทยาการจึงอยู่ที่วัด พ่อเมื่อนิยมนำบุตรชายไปฝากเป็นศิษย์วัดและให้บรรพชาเป็นสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุตามกาลที่เหมาะสม เพื่ออบรมศีลธรรมจรรยา

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นแหล่งวิชาการ
เสมือนมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย

ศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมของศาสนา รวมทั้งวิชาการอื่น ๆ ตามแต่
พระสงฆ์ผู้เป็นอาจารย์จะประสิทธิ์ประสาทให้

นอกจากนั้นชาวบ้านยังไปวัดด้วยจุดประสงค์มากมายหลายอย่าง
เช่น เพื่อฟังพระธรรมเทศนา เพื่อขอคำแนะนำจากพระภิกษุสงฆ์ในเรื่อง
ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ขอให้ตั้งชื่อลูกที่เกิดใหม่ ขอให้ช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บ
ขอให้ช่วยแนะนำแนวทางในการแก้ปัญหาที่อาจพบในชีวิตและไม่สามารถ
แก้ไขหาทางออกที่เหมาะสมได้ นอกจากนั้นยังเพื่อการสังคัมพบปะกัน
แจ้งข่าวสารกัน แม้หนุ่มสาวก็ถือโอกาสมาดูตัวกันที่วัดเพื่อจับจองกันไว้
ก่อนแต่งงานเนื่องจากสังคมไทยในสมัยก่อนไม่นิยมให้ชายหนุ่มหญิงสาว
พบปะกันโดยอิสระเช่นในปัจจุบัน จึงกล่าวได้ว่า วัดเป็นศูนย์กลางของ

พระมีส่วนช่วยในด้านการศึกษานักเรียน

สังคมไทยมาแต่โบราณ

ในปัจจุบันแม้เราจะมีโรงเรียนที่สอนวิชาการต่าง ๆ แล้วก็ตาม วัดก็ยังมีส่วนเกี่ยวข้องช่วยเหลือในด้านการศึกษามาก ทั้งในด้านอาคารสถานที่ตลอดจนครูอาจารย์ จะเห็นว่าโรงเรียนส่วนใหญ่ทั้งในกรุงเทพมหานครและในต่างจังหวัด ยังตั้งอยู่ในบริเวณวัด ทั้งยังได้อาศัยพระภิกษุสงฆ์ช่วยอบรมสั่งสอนนักเรียนในด้านศีลธรรมจรรยาและวิชาพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ในด้านการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยทุกวันนี้ ก็ยังผูกพันอยู่กับวัดนับตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากเราจะไปวัดเพื่อทำบุญตักบาตร

ฟังพระธรรมเทศนาและทำกิจกรรมทางศาสนาในโอกาสต่าง ๆ เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา ฯลฯ ยังมีพิธีกรรมอื่น ๆ ที่วัดและพระภิกษุสงฆ์เกี่ยวข้องด้วย เช่น การทำบุญวันเกิด การแต่งงาน การบวช การสวดพระอภิธรรมศพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบวชเป็นเรื่องสำคัญและถือเป็นหน้าที่ของกุลบุตรทั้งหลายที่ต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี เพื่อศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและอยู่จำพรรษาที่วัดเป็นเวลา ๓ เดือน เมื่อล่วงเข้าวัยผู้ใหญ่หลายคนจะสนใจปฏิบัติธรรมมากขึ้น เพื่ออาศัยหลักธรรมเป็นแนวทางในการกีดตัดสันใจเรื่องต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และในบั้นปลายชีวิตผู้สูงอายุส่วนมากก็นิยมเข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริงอันเป็นทางที่จะทำให้เกิดความสุขสงบและประพาศิตนสมกับเป็นปุชนิยบุคคลของลูกหลานและบุคคลทั่วไป

กุลบุตร อุปสมบทเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี

ในด้านสังคม ปัจจุบันวัดเป็นศูนย์กลางการพัฒนาชุมชน ทั้งด้านการพัฒนาจิตใจ พัฒนาอาชีพ ฝึกคนให้รู้จักทำงานและช่วยเหลือสังคม วัดที่มีลักษณะดังกล่าว เรียกกันทั่วไปว่า “วัดพัฒนา” วัดพัฒนาที่มีกิจกรรมเน้นการช่วยเหลือสังคมอย่างจริงจัง และเป็นที่รู้จักทั่วไปคือ วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี

เรารู้จักเรื่องของวัดในพระพุทธศาสนาดีแค่ไหน

วัดในพระพุทธศาสนามีมาแต่ครั้งพุทธกาล กล่าวคือ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และเสด็จไปแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีแล้ว เมื่อย่างเข้าปีที่ ๒ ได้เสด็จไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ กรุงราชคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธ ประทับที่ป่าต้นตาล พระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสมาก ได้ประกาศพระองค์เป็นอุบาสก และได้ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกจำนวน ๑,๐๐๐ รูป พระพุทธเจ้าทรงรับอนุโมทนา และประทานนามว่า เวฬุวนาราม หรือ วัดเวฬุวัน นับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังเมืองต่าง ๆ มากขึ้น ก็มีผู้เลื่อมใสศรัทธาสรางวัดถวายพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นที่จำพรรษาอีกหลายแห่ง เช่น

ที่กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ซื้ออุทยานสวนเจ้าเขต สร้างวัดเชตวันมหาวิหาร ขึ้น วัดนี้มีวิหารสร้างเป็น ๗ ชั้น

โลหะปราสาท วัดราชนิตดาวรวิหาร กรุงเทพมหานคร สร้างตามตำนานโลหะปราสาท
ของนางวิสาขา สมัยพุทธกาล

มีกำแพงและคูเป็นขอบเขต มีอุทยานใหญ่ นับเป็นวัดที่สมบูรณ์แบบ
พระพุทธเจ้าประทับที่วัดนี้นานถึง ๑๔ พรรษา ผู้สร้างวัดที่สำคัญอีก
ท่านหนึ่งในกรุงสรวดี คือนางวิสาขามหาอุบาสิกา ได้สละเครื่องประดับ
มหาลดาประสาธน์ ซึ่งมีค่ามหาศาลสร้างวัดบุพพารามขึ้น ประกอบด้วย
โลหะปราสาทใช้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ มีลักษณะเป็นอาคารตึก ๒ ชั้น
หลังคาเป็นเรือนยอดมี ๖๐ ยอด ที่ยอดทุกยอดมีหม้อน้ำทำด้วยทองสุกปลั่ง
ตั้งอยู่ มีจำนวนห้องถึง ๑,๐๐๐ ห้อง โลหปราสาทนี้พระโมคคัลลานะ เป็น
สถาปนิก ช่วยควบคุมดูแลการก่อสร้างจนแล้วเสร็จ วัดนี้พระพุทธเจ้า
ประทับอยู่นาน ๖ พรรษา

ที่กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา
ได้ถวายสวนเจ้านิโครธ ให้เป็นที่จำพรรษาของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ
สงฆ์ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมพระสงฆ์สาวก
๘

จำนวน ๒๐,๐๐๐ รูป วัดนี้ชื่อว่า วัดนิโครธาราม พระพุทธเจ้าประทับ
อยู่หนึ่งพรรษา

ที่กรุงโกสัมพี เมืองหลวงของแคว้นวังสะ ก็มีเศรษฐี ๓ คน ได้
สร้างวัดขึ้น คือ โฆสกเศรษฐี สร้างวัดโฆสิตาราม กุกกุฏาเศรษฐีสร้าง
วัดกุกกุฏาราม และปาวาสิกเศรษฐีสร้างวัดปาวาสิการาม ทั้งสามวัดนี้
พระพุทธเจ้ามิได้ทรงจำพรรษาแต่พระองค์ได้เสด็จมาประทับเพื่อสั่งสอน
ประชาชนอยู่เสมอ

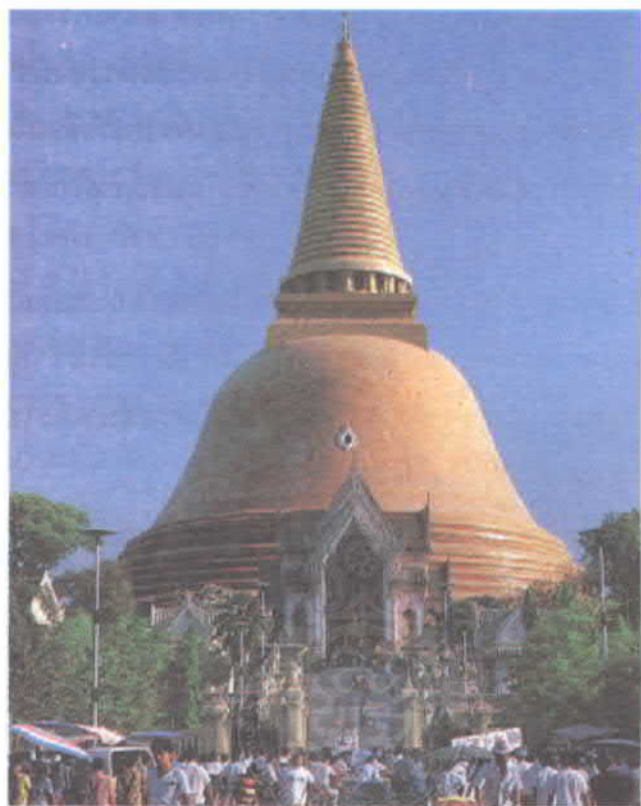
อนึ่ง พระสงฆ์ในสมัยนั้นมิได้สังกัดประจำวัดใดวัดหนึ่งตลอดเวลา
เช่นในปัจจุบัน แต่จะอยู่เฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น เมื่อสิ้นฤดูฝนพระภิกษุสงฆ์
ก็จะออกเดินทางไปปฏิบัติธรรมและสั่งสอนประชาชนตามที่ต่าง ๆ

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว การสร้างวัดจะเป็น
การสร้างเพื่อประดิษฐานเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ ซึ่งเรียกว่า วัดพุทธเจดีย์
ต่อมาจึงนิยมสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิประจำวงศ์ตระกูล ลักษณะของเจดีย์
ตอนบนจะบรรจุพระพุทธรูป ตอนล่างเป็นที่เก็บอัฐิของผู้ตาย การสร้าง
เจดีย์ลักษณะดังกล่าวนี้ เรียกว่า วัดอนุสาวรีย์ วัดอนุสาวรีย์ในสมัยแรก ๆ
จะไม่มีโบสถ์และพระสงฆ์

วัดพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องวัดไว้ในหนังสือชื่อ **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา** พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยหลายครั้ง ครั้งแรกเข้ามาก่อนปีพุทธศักราช ๕๐๐ และในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลักฐานที่ปรากฏคือภาษาที่จารึกพระธรรมปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ ใช้ภาษาบาลี ซึ่งแสดงว่าพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานได้เข้ามาในสมัยนั้น ต่อมาเกิดลัทธิมหายานขึ้นและแพร่หลายในประเทศอินเดีย ชาวอินเดียได้อัญเชิญพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานเข้ามาสู่ประเทศไทย ๒ ทาง คือ ทางกัมพูชา และทางศรีวิชัยในเกาะสุมาตราแล้วเผยแพร่เข้ามาทางนครศรีธรรมราช ชาวไทยสมัยนั้นจึงรับพระพุทธศาสนาทั้งลัทธิหินยานและมหายาน ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าปรีกรมพุมหาราชได้ครองประเทศลังกา ได้โปรดให้ส่งคายนามพระธรรมวินัยภาษาบาลีตามลัทธิหินยาน และเมื่อพระสงฆ์ไทยเดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ประเทศลังกา จึงได้นำลัทธิหินยานเข้ามายังประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ ประเทศไทยจึงได้รับนับถือพระพุท-

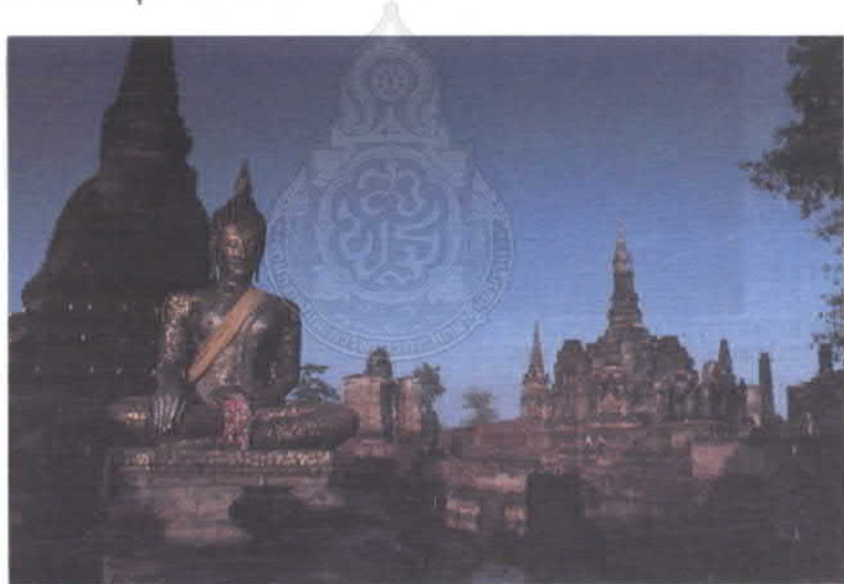
พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นหลักฐานที่สนับสนุนว่าพระพุทธศาสนา
ลัทธิหินยานเข้าสู่ประเทศไทยนับพันปีมาแล้ว

ศาสนาลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์ และใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็น
พระธรรมวินัยมาจนทุกวันนี้

สำหรับวัดในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศไทยอย่างไรนั้น
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสนับสนุนว่า ชาวอินเดียคงได้
มาตั้งภูมิลำเนาหรือประกอบการค้าอยู่ในประเทศไทยอยู่ก่อนแล้ว ทูต
ที่มาสอนพระพุทธศาสนาคงมาสอนชาวอินเดียก่อน ชาวอินเดียเหล่านั้น
รู้ภาษาไทยและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงสอนพระพุทธศาสนา

ให้แก่คนไทย เมื่อคนไทยเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนาแพร่หลายมากขึ้น จึงได้ขอพระบรมราชตุ (อิฐของพระพุทธเจ้า) และขอพระสงฆ์จากอินเดีย แล้วสร้างพุทธเจดีย์บรรจุพระบรมราชตุ ส่วนคนไทยที่เลื่อมใสศรัทธา ก็ขอพระราชทานพระสงฆ์อินเดีย จึงเกิดวัดขึ้นในประเทศไทยด้วยเหตุผล ดังกล่าว

วัดพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในปัจจุบันสืบทอดมาจากการ รับพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์ คือ การสร้างสถูปเจดีย์ เป็นที่บรรจุพระบรมราชตุ การสร้างวัดที่ต้องมีพัทธสีมาและโบสถ์ เพื่อ เป็นที่ประชุมสงฆ์และเป็นที่ทำสังฆกรรม

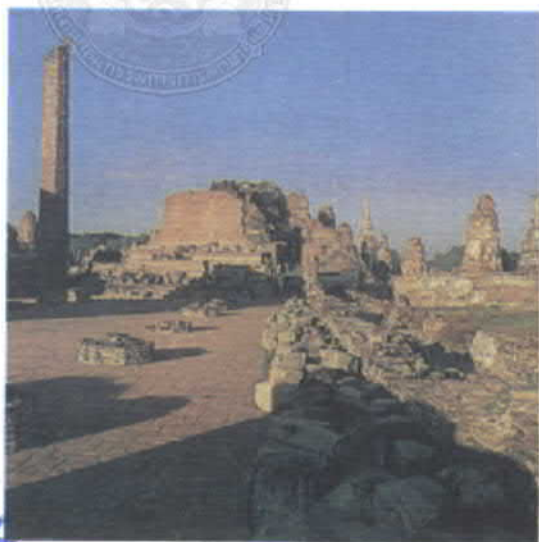

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นวัดประจำของพระมหากษัตริย์กรุงสุโขทัย

การสร้างวัดในสมัยสุโขทัย โดยทั่วไปถือว่าสิ่งสำคัญที่จะต้องมี คือ โบสถ์ ขนาดของโบสถ์จะใหญ่กว่าโบสถ์ในสมัยก่อนซึ่งพระสงฆ์ จะนั่งได้เพียงไม่เกิน ๑๐ รูป สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะในสมัยสุโขทัย ๑๒

มีผู้นิยมบวชมากขึ้น หรือประเพณีการทอดกฐินถือเป็นพิธีสำคัญต้องกระทำในโบสถ์ สำหรับวัดอนุสาวรีย์ที่สำคัญในสมัยสุโขทัย คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ถือเป็นวัดประจำของพระมหากษัตริย์กรุงสุโขทัย

สมัยกรุงศรีอยุธยา คติการนับถือพระพุทธศาสนาถือแบบอย่างครั้งกรุงสุโขทัย วัดประจำของพระมหากษัตริย์สมัยนั้นคือวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งสร้างขึ้นในบริเวณพระราชวังเพื่อเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายในราชสกุล นอกจากนั้นยังมีวัดอื่น ๆ ที่กษัตริย์สร้างและราชบุตรสร้าง จนเป็นคำกล่าวต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า “เมื่อครั้งบ้านเมืองดีเขาสั่งวัดให้ลูกเล่น” ซึ่งหมายถึงใครตั้งวงศ์สกุลได้เป็นหลักฐานก็จะสร้างวัดเป็นอนุสาวรีย์สำหรับบรรจุอัฐิของวงศ์สกุล การสร้างวัดมักจะสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่ ๒ องค์ไว้หน้าโบสถ์ เป็นที่บรรจุอัฐิหรืออุทิศแก่บิดา มารดา ส่วนสมาชิกในตระกูล เมื่อตายลงและปลงศพ

ซากวัดพระศรีสรรเพชญ์

หอสมุด
แห่งชาติ
กรุงเทพฯ

แล้วก็สร้างสถูปขนาดเล็กบรรจุอัฐิรายรอบโบสถ์ เรียกว่า เจดีย์ราย เมื่อถึงวันตรุษสงกรานต์ทุกปี ลูกหลานก็จะพากันมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลที่วัดนั้น เด็ก ๆ ลูกหลานที่ไปด้วยก็จะพากันมาวิ่งเล่นในลานวัด จึงมีคำกล่าวที่ว่า “สร้างวัดให้ลูกหลานเล่น”

การที่มีการสร้างวัดมากในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น เหตุผลสำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือ ประเพณีที่ผู้ชายจะต้องบวชเรียนเมื่อถึงวัยอันสมควร พ่อแม่ที่ต้องการให้ลูกชายได้เล่าเรียนหนังสือก็จะนำลูกไปฝากเป็นศิษย์วัดให้เล่าเรียนกับพระอาจารย์ ตั้งแต่อายุน้อย แม้จะยังไม่ถึงเวลาบวชก็ตาม ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีการสร้างวัดมากและวัดก็เป็นสถานศึกษาของประชาชนมาตั้งแต่สมัยนั้น

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า บ้านเมืองตลอดจนวัดวาอารามต่าง ๆ ได้ถูกทำลายเสียหายอย่างมาก จนต้องย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานครตามลำดับ ในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นจึงแทบไม่มีการสร้างวัดใหม่ เพราะเมืองไทยยังอยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัว จะมีเพียงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเป็นส่วนใหญ่ เช่น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปฏิสังขรณ์วัดมะกอก ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา แล้วโปรดให้เปลี่ยนชื่อวัดมะกอกเป็นวัดแจ้ง ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ได้ทรงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น วัดอรุณราชวราราม

พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-
 โลกมหาราช ได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมาอยู่ที่กรุงเทพฯ
 ได้โปรดฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นในบริเวณพระบรมมหา-
 ราชวัง เช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งต่อมา
 ได้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต หรือพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร
 อันเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองไทย นอกจากนั้นยังโปรดให้สร้าง

พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 กรุงเทพมหานคร

และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ ต่าง ๆ เช่น วัดสุทัศน์เทพวราราม
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น ใน
รัชกาลต่อ ๆ มา ก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดและสร้างวัดใหม่บ้าง ทั้งยัง
ทรงชักชวนให้เจ้านายและขุนนางช่วยกันสร้างด้วย วัดใดที่สวยงามก็
ทรงรับไว้เป็นวัดหลวง

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) กรุงเทพมหานคร

๔

วัดก็มีระดับ

เราได้ทราบถึงเรื่องราวและความเป็นมาของวัดพระพุทธศาสนาในประเทศไทยโดยสังเขปแล้ว จะเห็นว่าวัดแต่ละวัดมีลักษณะตลอดจนความสำคัญแตกต่างกัน มีทั้งวัดที่พระมหากษัตริย์สร้าง วัดที่อยู่ในบริเวณพระราชวัง วัดที่ประชาชนสร้าง ฯลฯ ซึ่งวัดเหล่านี้จะมีฐานะและความสำคัญแตกต่างกัน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ จำแนกวัดเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. พระอารามหลวงหรือวัดหลวง เป็นวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าบัญชีเป็นพระอารามหลวง

๒. อารามราษฎร์หรือวัดราษฎร์ คือวัดที่ราษฎรสร้างและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา (วิสุงคามสีมา คือ ที่ตั้งวัดที่พระเจ้าแผ่นดินประกาศพระราชทานให้แก่พระสงฆ์) และได้เข้าบัญชีเป็นพระอารามหลวง

๓. สำนักสงฆ์ คือวัดที่ยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา สำหรับพระอารามหลวงนั้นตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธ-

ศักราช ๒๕๐๕ ยังแบ่งเป็น ๓ ชั้น ในแต่ละชั้นมีหลายประเภท ดังนี้

พระอารามหลวงชั้นเอก ได้แก่วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ วัดที่บรรจุพระบรมอัฐิหรือวัดที่มีเกียรติสูง มี ๓ ประเภท คือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร และวรมหาวิหาร

พระอารามหลวงชั้นโท ได้แก่วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ หรือวัดที่มีเกียรติรองลงมาจากพระอารามหลวงชั้นเอก มี ๔ ประเภทคือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร วรมหาวิหาร และวรวิหาร

พระอารามหลวงชั้นตรี ได้แก่วัดที่มีเกียรติประจำหัวเมือง หรือวัดที่มีความสำคัญในท้องถิ่น มี ๓ ประเภทคือ ราชวรวิหาร วรวิหาร และสามัญ (สามัญคือมีเฉพาะชื่อวัดแต่ไม่มีคำสร้อยต่อท้าย แต่ได้ขึ้นทำเนียบพระอารามหลวงไว้)

ปัจจุบันวัดในประเทศไทยที่เป็นวัดหลวงหรือพระอารามหลวงมีจำนวน ๒๓๑ วัด วัดราษฎร์จำนวน ๑๖,๖๖๒ วัด และสำนักสงฆ์จำนวน ๑๒,๔๙๖ สำนักสงฆ์ (กรมการศาสนาสำรวจเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔)

ศาสนสถานภายในวัด

เมื่อไปวัดเราจะเห็นศาสนสถานต่าง ๆ มีทั้งโบสถ์หรืออุโบสถ อันสวยงามซึ่งสร้างด้วยฝีมือช่างแต่ละสมัย ภายในอุโบสถบางวัดจะมีภาพจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเขียนเป็นภาพพระพุทธรูปประวัติอันวิจิตรงดงาม บ่งบอกถึงยุคสมัยของศิลปะอันล้ำค่า นอกจากอุโบสถแล้ว ภายในวัดจะมีวิหาร ศาลาการเปรียญ กุฏิ วัดใดมีพระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก ก็จะมีกุฏิหลายหลัง นอกจากศาสนสถานแล้วยังมีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น หอไตร หอระฆัง เมรุเผาศพ ทั้งนี้แล้วแต่สภาพของแต่ละวัด ศาสนสถานภายในวัดที่สำคัญที่ควรทราบคือ

๑. **อุโบสถ** หรือที่เรียกว่าโบสถ์ เป็นสถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรม เช่น การสวดโอวาทปาติโมกข์ การอุปสมบท วัดแต่ละวัดจะมีโบสถ์ได้เพียงหลังเดียว โดยปกติการสร้างโบสถ์จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ขอบเขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเรียกว่า เขตสีมาหรือเสมา ซึ่งจะมีโบสถ์เป็นที่กำหนดเขตของโบสถ์ อุโบสถแต่ละวัดจะมีลักษณะรูปทรงแตกต่างกันตามความประสงค์ของผู้สร้าง

๒. **วิหาร** เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป วิหารมีลักษณะเหมือนโบสถ์ โดยปรกติวิหารจะมีหลายหลังสร้างเรียงรายทอดยาวไปตามวัด เช่น วิหารที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร หรือวิหารที่วัดพระธาตุ จังหวัดราชบุรี ในภาคเหนือจะนิยมใช้วิหารเป็นที่ทำบุญ ฟังเทศน์เหมือนศาลาการเปรียญ โดยทั่วไปวัดในต่างจังหวัดจะไม่ค่อยมีวิหาร

๓. **ศาลาการเปรียญ** คือสถานที่ทำบุญฟังเทศน์ ศาลาการเปรียญมักจะสร้างด้วยไม้ตีฝาโปรงแบบลูกกรง เป็นที่ใช้สำหรับพระสงฆ์เทศนา สวดมนต์ในพิธีกรรมต่าง ๆ และใช้เป็นที่พักแรมของฆราวาสที่ถืออุโบสถศีล เป็นที่ปฏิบัติกิจกรรมเพื่อความสงบจิตใจและเป็นที่ประชุมพบปะของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ศาลาการเปรียญจะบรรจุคนได้มาก ศาลาการเปรียญบางวัดสร้างด้วยฝีมือสวยงามแบบทรงไทยโบราณ

๔. **กุฏิหรือกุฎี** เป็นที่อยู่ของสงฆ์ การสร้างจะสร้างเป็นหลังใหญ่ โดยพระภิกษุสงฆ์อยู่ร่วมกันหลายองค์หรือสร้างเป็นหลังเล็ก ทั้งนี้แล้วแต่กำลังทรัพย์ของผู้มีจิตศรัทธา ปัจจุบันกุฎีมีทั้งที่สร้างเป็นตึก และที่สร้างเป็นเรือนไม้

๕

การถวายวัดเป็นพระอารามหลวง

ได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๆ นั้น พระมหากษัตริย์ทรงสร้างพระอารามหลวง และในขณะเดียวกันก็ทรงชักชวนเจ้านาย ขุนนางช่วยกันสร้างวัดบ้าง วัดใดสวยงามเหมาะสมก็จะทรงรับเป็นวัดหลวง หรือบางครั้งขุนนางบางท่านมีศรัทธาสรางวัดขึ้นแล้วถวายเป็นวัดหลวงก็มี เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้สร้างวัดศรีสุริยวงศารามขึ้นที่จังหวัดราชบุรี ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เมื่อสร้างเสร็จท่านได้กราบบังคมทูลถวายวัดนี้ให้เป็นพระอารามหลวง ขอพระราชทานนามวัด พร้อมทั้งวิสุงคามสีมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานวิสุงคามสีมา และพระราชทานนามวัดว่า วัดศรีสุริยวงศาवास

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
ผู้สร้างวัดถวายเป็นพระอารามหลวง

เพื่อให้ได้ทราบเรื่องราวและพระราชดำริเกี่ยวกับการรับพระ
อารามหลวง จึงขอคัดพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระยาบรมมหา-
ศรีสุริยางค์ และรายละเอียดในการพระราชทานชื่อวัดจากหนังสือสมุด
ราชบุรี ดังนี้

ร.ที่ ๓๘๖
๔๑

ถึง เจ้าคุณสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยางค์
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ด้วยเจ้าคุณจดหมายมาด้วยเรื่องชื่อวัด ได้ทราบแล้ว
เป็นความจริง แต่เดิมฉันก็ได้คิดอยากจะใคร่ให้เป็น ชื่อตรง
เหมือนวัดประยุรวงศาवास แต่ยังไม่ทราบอรรถาธิบายเจ้าคุณว่า
จะยกย่องวัดนี้เพียงสักเท่าใด จึงได้ถามว่าเจ้าคุณอยากจะ
ให้ชื่ออย่างไร ทราบความว่า ประสงค์จะให้มีชื่อว่าเป็นที่ตั้ง
วงศ์ตระกูลถาเป็นผู้บำรุงเมืองราชบุรี จึงได้ให้คิดชื่อไป
ตามความประสงค์เดิม

ซึ่งเจ้าคุณจะให้เป็นชื่อตรงเสียมันดีแล้ว วัดนี้ให้
ชื่อวัดศรีสุริยวงศาवासเป็นชื่อเพราะ และเป็นเกียรติยศ
ยืนยาวไป

อนึ่ง วัดนี้เป็นพระอารามหลวง เจ้าวัดฉันจะให้
พระครูเสียดจึงจะควรถ้าให้เข้ามารับสัญญาบัตรเสียก่อน
ขึ้นกฎก็เห็นจะทัน จะได้มีฐานขึ้นอีก ๒ องค์ ให้สมกับ
ชื่อวัด

จดหมายมา ณ วัน ๖ ๙ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก
ศักราช ๑๒๔๑

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

ครั้นต่อมาเมื่อวันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง เอกศก ศักราช
๑๒๔๑ ซึ่งตรงกับวันคล้ายวันสมโภชของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย-
วงศ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเงิน
๕๐ ชั่ง ร่วมการกุศลด้วยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ดัง
ปรากฏในลายพระราชหัตถเลขา ว่า

ร.ที่ $\frac{๔๑๕}{๔๑}$

ถึง เจ้าคุณสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ด้วยเจ้าคุณสร้างวัดศรีสุริยวงษาราม ครั้งนี้เป็น
การกุศลใหญ่ และจะเป็นเกียรติยศปรากฏสืบไปภายหน้า
ฉันมีใจศรัทธายินดีด้วย ครั้งจะช่วยสร้างเจดีย์ฐานฤา
เสนาสนะ อันใดให้เป็นของเฉพาะสิ่งอันซึ่งเป็นส่วนฉันมี
อยู่ในวัดนั้น เจ้าคุณก็ได้ทำการเสียเสร็จแล้ว

จึงจัดเงิน ๕๐ ชั่ง มอบให้ลูกหญิงศรีวิไลมาช่วย
เจ้าคุณ แล้วแต่จะเห็นควรใช้ในการกุศลครั้งนี้หรือจะไว้เป็น
ส่วนสำหรับปฏิสังขรณ์ แลสร้างสมอันใดขึ้นในวัดนั้นก็ตามแต่
เจ้าคุณจะเห็นควร ขอเจ้าคุณได้รับไว้ในส่วนการกุศลให้
สมประสงค์ฉันด้วย

พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ณ วัน ๔ ๕ ๒ คำ
ปีเถาะ เอกศัก็ ศักราช ๑๒๔๑ เป็นวันที่ ๔๐๕๔ ในรัชกาล
ปัจจุบันนี้

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

อนึ่ง ในหนังสือตำนานพระอารามหลวงได้เรียกชื่อวัดนี้ว่า วัด
ศรีสุริยวงศาราม ตรงตามพระราชหัตถเลขา ฉบับ ร.ที่ $\frac{๔๑๕}{๕๑}$ ไม่ใช่
วัดศรีสุริยวงษาราม ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา ฉบับ ร.ที่ $\frac{๓๙๖}{๔๑}$
เข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงจะทรงเปลี่ยนชื่อ
ภายหลังทรงพระราชหัตถเลขา ฉบับ ร.ที่ $\frac{๓๙๖}{๔๑}$ ลงวันศุกร์ แรม ๗ คำ
เดือนอ้าย ปีเถาะ เอกศัก็ จ.ศ. ๑๒๔๑ แล้ว และก่อนที่ทรงพระราชหัตถ-
เลขา ฉบับ ร.ที่ $\frac{๔๑๕}{๕๑}$ ลงวันพุธ ขึ้น ๕ คำ เดือนยี่ ปีเถาะ เอกศัก็
จ.ศ. ๑๒๔๑

อนึ่ง ในพระบรมราชโองการพระราชทานวิสุงคามสีมา ก็
พระราชทานนามว่า “วัดศรีสุริยวงษาราม” ดังปรากฏในราชกิจจานุ-
เบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ มีความว่า

“มีพระบรมราชโองการประกาศแก่ชนทั้งปวงว่า ที่เขตพระ
อารามในดงทุ่งละเมาะฝั่งตะวันตกเมืองราชบุรี ซึ่งสมเด็จพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้สถาปนาขึ้นใหม่ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณา
ขอที่ดินโดย จังหวัด อุโบสถยาวสิบสามวาศอก กว้างเก้าวาศอก เป็นที่
วิสุงคามสีมา ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามพระอาราม
นี้ว่า วัดศรีสุริยวงษาราม และพระราชทานบรมราชานุญาตให้เป็น
ที่วิสุงคามสีมา ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรมแปดค่ำ ปีเถาะ เอกศก พระพุทธ-
ศาสนกาล ๒๔๒๒ พรรษา”

ด้วยเหตุดังกล่าวมา จึงได้ใช้ชื่อ “วัดศรีสุริยวงศาาราม” แทน
วัดศรีสุริยวงศาवास มาจนบัดนี้

ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ และถาวรวัตถุของวัด

พระอุโบสถ เป็นแบบทรงไทยประยุกต์ศิลปะตะวันตกแบบกรีก
หรือโรมัน ซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น ทั้งนี้ เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ ๕
อารยธรรมทางตะวันตกได้เข้ามาสู่เมืองไทยมาก ทั้งด้านภาษา วรรณคดี
และวัฒนธรรมต่าง ๆ รวมทั้งศิลปะต่าง ๆ ด้วย พระอุโบสถสร้างทรงเตี้ย
สูงจากระดับพื้นดิน ๓๐ เซนติเมตร ตัวพระอุโบสถกว้าง ๑๑ เมตร ยาว
๑๘ เมตร มีเสาระเบียงโดยรอบ ก่ออิฐ ฉาบปูน ผิวนิคมมันหมดทั้งหลัง
เฉพาะผนังพระอุโบสถผิวนิคมมันทาสีลวดลายคล้ายหินอ่อน ทั้งด้านในและ
ด้านนอก เสาระเบียงเป็นเสากลม ที่ปลายเสาทำลวดลายเป็นศิลปะแบบ
ตะวันตก ระหว่างช่องปลายเสาทำผนังโค้งติดต่อกันทุกต้น ผิวนิคมมัน
ทั้งหมด หลังคามุงกระเบื้องดินเผา ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นกระเบื้องเคลือบ
ขณะนี้ ตัวพระอุโบสถทรุดโทรมมาก ปูนผิวที่ฉาบผนังเสื่อม หมดอายุ
ผุพังลงเรื่อย ๆ ได้ซ่อมแซมแต่ก็ไม่เหมือนของเดิม

พระอุโบสถ แบบทรงไทยประยุกต์ศิลปะตะวันตก

พระประธาน
ภายในพระอุโบสถ

พระประธาน เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองเหลืองลงรักปิดทอง
พุทธลักษณะสวยงาม สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ หน้าตักกว้าง ๑.๑๕
เมตร สูงจากฐานประทักษิณถึงยอดเกศ ๑.๗๕ เมตร สมเด็จพระเจ้าบรมม-
มหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สร้างขึ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๔๒๒

ฐานพระประธานแกะสลักลวดลายแบบตะวันตก

พระพุทธรูปเก่าแก่แกะสลัก
บนแท่งหิน ๔ ด้าน
ภายในพระอุโบสถ

เจดีย์ทรงไทยประยุกต์
ศิลปะตะวันตก

พระเจดีย์ ประดิษฐานอยู่หลังพระอุโบสถ ลักษณะเป็นทรงไทย
ประยุกต์ ศิลปะตะวันตกเหมือนพระอุโบสถ บนยอดเจดีย์บรรจุพระ
บรมธาตุ

กุฎิเจ้าอาวาส

กุฎิเจ้าอาวาส ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถ รูปทรงเป็นศิลปะ
ตะวันตก

ซุ้มประตูกวัด

ซุ้มประตูกวัด สร้างเป็นแบบศิลปะตะวันตก เพื่อให้รับกับพระ
อุโบสถ เจดีย์ และกุฏิเจ้าอาวาส

พระพุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์

วัดเป็นที่รวมของศิลปะอันสวยงาม นับตั้งแต่การสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ล้วนแสดงถึงฝีมืออันประณีตบรรจงของผู้สร้าง วัดบางวัดมีจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเขียนไว้ภายในโบสถ์สวยงามมาก จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี ที่นำมาตีพิมพ์นี้ก็เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ได้รับยกย่องว่าวิจิตรงดงาม มีค่าสมควรอนุรักษ์ไว้มิให้เสียหาย เป็นภาพพระพุทธประวัติ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าประสูติจนกระทั่งเสด็จปรินิพพาน สันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ประตูโบสถ์ ด้านนอกและด้านในของวัดคงคาราม

ณ วันเพ็ญ เดือนหก ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี พระนางสิริมหามายา มเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ กษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ชมพูทวีป ได้ประสูติพระกุมารน้อยพระองค์หนึ่ง ได้ตั้งศาละในสวนลุมพินีวัน ซึ่งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ ในระหว่างทางที่พระนางเสด็จกลับกรุงเทวทหะบ้านเกิด ซึ่งได้กำหนดไว้เป็นสถานที่ประสูติตามประเพณีการคลอดบุตรของสตรีอินเดียเมื่อครั้งกระนั้น

เมื่อประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะได้ประกอบพิธีชานพระนามพระราชากุมารว่า "สิทธัตถะ" คณะพราหมณ์ที่ประกอบพิธี ๑๐๔ คน ได้ถวายคำทายเป็น ๒ ประการว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ถ้าอยู่ครองราชสมบัติจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ หากออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก แต่พราหมณ์โกญทัญญะซึ่งเป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดได้ทำนายเพียงอย่างเดียวว่า เจ้าชายสิทธัตถะจะต้องออกบวช และจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระนางสิริมหามายาสั่งพระชนม์เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ
เพียง ๗ วัน เจ้าชายสิทธัตถะจึงต้องอยู่ในความดูแลของพระนางปชาบดี
โคตมี ผู้เป็นน้าตั้งแต่บัดนั้นมา เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงศึกษาศิลปะวิทยา
จากสำนักครูต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ขณะนั้น พระองค์ทรงศึกษาได้ว่องไว
จนสิ้นความรู้ของครูอาจารย์ที่จะถวายได้

เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงอภิเษก
สมรสกับพระนางยโสธราพิมพา ราชธิดาแห่งแคว้นเทวทหะ ซึ่งเป็น
พระญาติทางพระราชมารดา พระเจ้าสุทโธทนะทรงหวังจะให้พระราช
โอรสอยู่ครองกรุงกบิลพัสดุ์ จึงโปรดให้สร้างปราสาท ๓ ฤดู เป็นที่
ประทับของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางยโสธราพิมพา เพื่อให้ทรง
พระสำราญในทางโลกอย่างเต็มที่จนไม่คิดจะออกผนวช

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ ๒๕ พรรษาได้ทรงเห็นความจริงในทางโลก คือ การแก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นความทุกข์ จึงทรงครุ่นคิดหาทางให้หลุดพ้นจากความทุกข์นั้นตลอดมา

คืนที่พระองค์ทรงทราบว่า พระนางยโสธราประสูติพระโอรสได้ทรงอุทานขึ้นว่า “ราหุลล์ ชาตํ พนฺธํ ชาตํ” ซึ่งหมายความว่า “บ่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกมัดเกิดแล้ว” (ต่อมาพระกุมารจึงได้พระนามว่า “ราหุล”) และในคืนนั้นเอง เจ้าชายสิทธัตถะซึ่งได้ทรงตระหนักในความทุกข์ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยครบถ้วน จึงทรงตัดสินใจพระทัยออกผนวช พระองค์เสด็จโดยม้ากัณฐกะออกจากพระราชวัง มีนายฉันทะเป็นผู้ติดตาม มุ่งหน้าสู่แคว้นมคธ

เมื่อถึงแม่น้ำโนมาซึ่งอยู่ระหว่างแคว้นสักกะกับแคว้นมัลละ
พระองค์ทรงสั่งให้นายฉันทะนำม้ากัณฐกะกลับกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วย
เครื่องทรง พระองค์ทรงตัดพระเมาลี (มวยผม) ด้วยพระขรรค์ อธิษฐาน
พระองค์ออกบวชเพื่อความพ้นทุกข์

พระสิทธัตถะทรงแสวงธรรมอยู่เป็นเวลานาน ทรงบำเพ็ญ
ทุกรกิริยาทรมานพระองค์ด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น อดอาหาร แต่ก็ไม่ทรง
พบทางแห่งความหลุดพ้น ขณะที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่นั้น
ได้มีสาวก ๕ องค์ ที่เรียกว่า ปัญจวัคคีย์ คือ ท่านโกณฑัญญะ วัปปะ
ภัททิยะ มหานามะ และอัชสชิ ได้ติดตามรับใช้พระองค์มาด้วยความ
เลื่อมใสตั้งแต่เริ่มทรงผนวชโดยหวังว่าพระองค์จะได้ทรงสั่งสอนพวกตน
เป็นลำดับแรกทันทีที่พระองค์ได้ตรัสรู้

พระสิทธัตถะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ ๖ ปี เมื่อย่างเข้าปีที่ ๗ ทรงพิจารณาเห็นว่า หากทรงใช้วิธirmanตนเองเช่นนี้ คงไม่บรรลุธรรมสูงสุดและตรัสรู้ได้ จึงทรงเลิกอดอาหารและมุ่งบำเพ็ญเพียรทางจิต ฝ่ายปัญจวัคคีย์เห็นดังนั้นก็หมดความเลื่อมใส จึงพากันทอดทิ้งพระองค์ไปแสวงธรรมเองที่อื่น

คืนวันเพ็ญเดือน ๖ ขณะพระสิทธัตถะประทับใต้ต้นอัสถกพฤกษ์ (โพธิ์) ไม่ห่างจากแม่น้ำเนรัญชรานัก นางสุชาดา ธิดาของกกุณพี

นายบ้านเสนานิคม ตำบลอุรุเวลา ได้จัดข้าวมธุปายาสใส่ถาดทองเพื่อนำมาถวายเทวดา นางแลเห็นพระสิทธัตถะประทับอยู่เข้าใจว่าเป็นเทวดา จึงนำถาดข้าวมธุปายาสถวาย พระองค์ทรงรับถาดไว้ เสวยข้าวนั้นจนหมดแล้วทรงนำถาดไปลอยในแม่น้ำเนรัญชรา

จากนั้นได้เสด็จไปประทับ ณ ต้นอัสติถพฤกษ์อีกต้นหนึ่ง ริมแม่น้ำเนรัญชราฝั่งตะวันตก ได้มีพราหมณ์ชื่อโสตถิยะ นำหญ้าคามามาถวาย ทรงนำหญ้าคามาลาดเป็นบัลลังก์ ประทับหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

และอธิษฐานว่า แม้เลือดในร่างกายจะเหือดแห้ง เหลือแต่เอ็นหุ้มกระดูก ก็ตาม หากไม่บรรลुพระโพธิญาณจะไม่ทรงลุกจากที่นั่งเป็นอันขาด และในยามสุดท้ายของคืนเพ็ญนั้นเอง พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะพระชนมายุได้ ๔๕ พรรษา

หลังจากตรัสรู้แล้วได้ประทับ ณ บริเวณที่ตรัสรู้เพื่อพิจารณาตรวจสอบทบทวนพระโพธิญาณ เป็นเวลา ๗ สัปดาห์ แล้วได้ตกลงพระทัยจะทรงสั่งสอนบุคคลที่สมควรจะโปรด ได้เสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ได้ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร เมื่อวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘) ซึ่งนับเป็นการแสดงธรรมครั้งแรก ท่านโกณฑัญญะได้มองเห็นธรรมเป็นพระอรหันต์บุคคลชั้นโสดาบัน และได้ขอบวชในวันนั้นเอง จึงนับว่าเป็นพระสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ได้เสด็จไปโปรดเทศนาสั่งสอนประชาชน ณ เมืองต่าง ๆ เช่น โปรดพระยสະ บุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อูรุเวลกัสสป นทิกัสสป และคยาภัสสป โปรดพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธ โปรดพุทธบิดาคือพระเจ้าสุทโธทนะ จนได้สำเร็จพระอรหันต์ โปรดพระนางพิมพา โปรดอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี ซึ่งเป็นผู้ถวายพระเชตวันมหาวิหาร วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา โปรดพระเจ้าปเสนทิโกศล และโปรดองคุลิมาล ขุนโจรผู้ดุร้ายฆ่าคนตัดเอาแต่นิ้ว ร้อยเป็นพวงมาลัยแขวนคอจนกลับใจสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังแคว้นต่าง ๆ เพื่อทรงสั่งสอนประชาชน จนตลอดพระชนมชีพ

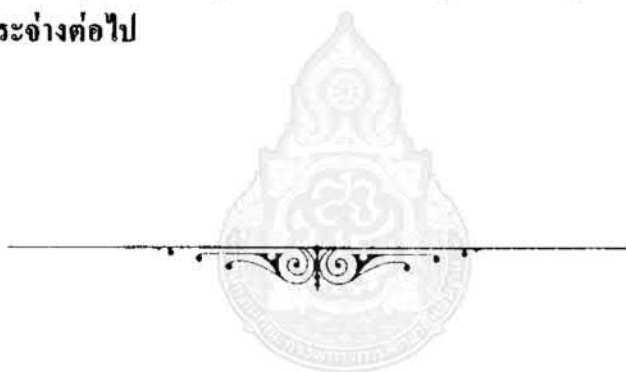
ขณะที่พระพุทธองค์เสด็จไปทรงเทศนาสั่งสอนประชาชน ณ ที่ต่าง ๆ นั้น ทรงมีพระอานนท์ซึ่งเป็นพระญาติสนิทเป็นพระอุปัฏฐาก ประณินับดูแลอย่างใกล้ชิดมาตลอด

ณ ป่ามะม่วง เมืองปาวา พระพุทธองค์ได้เสด็จไปบ้านนายจุนทะ หลังจากฉันอาหารที่นายจุนทะถวายก็ประจวบลงพระโลหิต แต่ทรงตั้งพระสติมั่น เสด็จผ่านเมืองกุสินาราข้ามเขตไปสู่ป่าสาละวัน เมื่อถึงป่าสาละวัน พระองค์โปรดให้พระอานนท์ปูลาดเสนาสนะระหว่างต้นสาละคู่หนึ่ง หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ ประทับท่าสัพเพชฌายะ มีพระสติสัมปชัญญะมั่นคง พระทัยจะไม่เสด็จลุกขึ้นอีก และได้เสด็จสู่ปรินิพพาน ณ ที่นั้น รวมพระชนมายุ ๘๐ ปีบริบูรณ์

นับเวลาที่พระพุทธองค์ซึ่งทรงเป็นพระผู้ประกอบด้วยพระบริสุทธิ์คุณและพระปัญญาคุณ ได้ทรงมีพระมหากรุณาคุณ โปรดเทศนาสั่งสอนมวลมนุษย์ในสมัยของพระองค์เป็นเวลาถึง ๔๕ ปีเต็ม และขณะนี้พระศาสนาของพระองค์ก็ยังคงดำรงยั่งยืนเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์

อย่างสุดจะประมาณได้มากกว่า ๒,๕๐๐ ปี จวบจนทุกวันนี้

จากพระพุทธประวัติ เราได้ทราบว่าพระสิทธัตถะได้ทรงใช้เวลาถึง ๖ ปี เพื่อแสวงหาความจริงที่จะทำให้พระองค์และมวลมนุษย์พ้นจากความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นทุกข์ทางกายหรือทุกข์ทางใจ ความจริงอันประเสริฐที่พระองค์ได้ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง ดังที่เรียกว่า “ตรัสรู้” และทำให้ทรงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า พระพุทธเจ้านั้น คืออะไร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชื่อเรื่อง “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” จะให้ความกระจ่างต่อไป

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

พระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำนำ

เมื่องานเฉลิมพระชนมพรรษาของข้าพเจ้าในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์กาพย์มงคลสูตรขึ้นเป็นหนังสือ สำหรับข้าพเจ้าให้เป็นของตอบแทนแก่ญาติมิตรบางคนที่ได้ให้แก่ข้าพเจ้าในงานนั้นเช่นที่เคยมา กับแจกอ้นโตชน* และบริวารที่ได้รับใช้ข้าพเจ้าผู้ที่ได้รับแจกหนังสือมงคลสูตรนั้นไปแล้วได้แสดงความพอใจ และกล่าวว่าใครจะให้หนังสืออันเป็นธรรมบรรยายแจกใน พ.ศ. ๒๔๖๗ นี้อีก ข้าพเจ้าจึงได้คัดเลือกพันอยู่ว่าจะแต่งอะไรดี เผอิญในต้นปีนี้ได้มีอ้นโตชนของข้าพเจ้าตั้งปุจฉาขึ้นว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ผู้ที่ถามข้อนี้มีใจว่าจะเป็นผู้ที่มิได้เคยศึกษาในทางพระศาสนาเสียเลยที่เดียวก็หามิได้ แต่หากหนังสือเรียนต่าง ๆ ที่ได้ถึงมือและได้อ่าน มักเป็นหนังสือที่แต่งโดยสำนักนวนโวหารอันผิดกับที่ผู้ถามได้เคยใช้หรือเคยฟังอยู่โดยปกติ จึงทำให้เข้าใจไม่แจ่มแจ้ง ข้อนี้เองทำให้ข้าพเจ้าเกิดนึกขึ้นว่า น่าจะมีคนอื่นอีกเป็นอันมาก ที่มีความศึกษาแล้วและมีใจศรัทธาอยู่แล้วในพระพุทธศาสนา แต่ไม่ได้รับคำอธิบายอย่างง่าย ๆ พอที่จะให้เข้าใจซึมซาบในธรรมอันเป็นหลักของพระพุทธศาสนา จึงคล้ายผู้ที่เดินคล่าอยู่ในที่มืด ถึงแม้รู้แล้วว่าแสงสว่างมีอยู่ข้างหน้าก็ยังไม่สามารถที่จะเดินไปให้ถึง แสงสว่างอันปรารถนานั้นได้ เพราะขาดคนนำทาง

หลายปีมาแล้วข้าพเจ้าได้เคยพยายามกระทำตนเป็นประจักษ์ผู้ถือปฏิบัติส่งหนทางให้ญาติและมิตรสหายมีโอกาสดำเนินไปสู่แสงสว่างอันหาทั้งหลายแสงอยู่ อนุศาสน์ชุดนั้นข้าพเจ้าได้ขนานนามไว้ว่า “เทศนา

* คนภายใน คือคนในตระกูล เช่น บุตร ภรรยา

เสือป่า” ซึ่งได้พิมพ์จำหน่ายแพร่หลายมากแล้ว และข้าพเจ้ายินดีที่ได้ทราบว่าหนังสือนั้นได้ทำให้คนเข้าใจแจ่มแจ้งและเอาใจใส่ในทางพระศาสนา ยิ่งขึ้น ผู้ที่อ่าน “เทศนาเสือป่า” นั้นแล้ว คงจะจำได้อยู่ว่ากัณฑ์สุดท้าย ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงจตุราริยสัจโดยย่อ และได้กล่าวไว้ข้างท้ายว่า ถ้ามีเวลาก็จะได้อธิบายในเรื่องนั้นโดยพิสดารขึ้นอีก ที่ข้าพเจ้าไม่ได้อธิบายต่ออีกนั้น เพราะได้มีเหตุการณ์บางอย่าง อันไม่จำเป็นจะกล่าวถึงในที่นี้ บังคับให้ข้าพเจ้าต้องระงับการแสดงเทศนาแก่เสือป่าตามที่คิดไว้ แล้วต่อมาก็เลยไร้โอกาสที่จะแสดงอีก

มาถึงกาลบัดนี้ความจำเป็นที่บังคับให้ข้าพเจ้าต้องระงับการแสดงเรื่องพระศาสนาก็ได้สิ้นไปแล้ว แลอาศัยเหตุที่ได้มีผู้ตั้งปณณขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ข้าพเจ้าจึงได้จับเรียงหนังสือนี้ขึ้น ข้าพเจ้าขอกล่าวแก่ท่านผู้เป็นนักธรรมและเป็นผู้ศึกษาในทางพระศาสนาว่า ข้อความที่ข้าพเจ้าเขียนในหนังสือนี้เป็นอัตโนมิติของข้าพเจ้าโดยมาก ฉะนั้นถ้าหากว่าท่านพบข้อความใด ๆ ที่ไม่ตรงกับความเห็นของท่าน ณ บทใดบทหนึ่งก็ดี ขอเมตตาคุณ กรุณาคุณ และขันติคุณ จงโปรดให้อภัยแก่ข้าพเจ้าผู้มีสติปัญญาน้อย

อีกหนึ่งหนังสือนี้ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่าตั้งใจเรียงขึ้นเป็นญาติพลีและมิตรพลี ฉะนั้นขอญาติมิตรผู้รับหนังสือนี้ไปแล้ว จงตั้งใจรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย แล้วและกระทำให้การบูชาอย่างสูงสุดด้วยเถิด

ในที่สุดข้าพเจ้าขออำนวยการแก่ท่านทั้งหลายผู้มีจิตไมตรีต่อข้าพเจ้าผู้มั่งคืดต่อท่าน

“สกุทฺตฺวา พุทฺธรตนํ

“หิตํ เทวมนุสฺसानํ

“นสฺสอนุตฺตปฺพุทฺทฺวา สพฺเพ

○ ด้วยเหตุกระทำคา-

เป็นโอสถานัน-

○ เกื้อกูลกะเทวา

ขอปวงอุปัทรมี

○ ทั้งทุกชะโศกสรร-

ด้วยเดชขจรจาย

“สกุทฺตฺวา ฌมฺมรตนํ

“ปริพาหุปสมนํ

“นสฺสอนุตฺตปฺพุทฺทฺวา สพฺเพ

○ ด้วยเหตุกระทำคา-

เป็นโอสถานัน-

○ อันช่วยระงับจิต

ขอปวงอุปัทรจุน

○ ทั้งภัยพิบัติสรร-

ด้วยเดชขจรจาย

“สกุทฺตฺวา สัมมรตนํ

“อาหุเนยฺยํ ปาหุเนยฺยํ

“นสฺสอนุตฺตปฺพุทฺทฺวา สพฺเพ

○ ด้วยเหตุกระทำคา-

เป็นโอสถานัน-

โอสถํ อุตฺตมํ วรํ

พุทฺธเตเชน โสตุถินา

ทุกฺขา วูปสเมนฺตุ เต”

รวะพุทธรัตนอัน

ยะอุดมประเสริฐศรี

และมนุษย์ณ ธาตรี

ทุชะจงพินาศหาย

พะสงบประดุจหมาย

ณพระพุทธรองค์นั้น ฯ

โอสถํ อุตฺตมํ วรํ

ฌมฺมเตเชน โสตุถินา

ภยา วูปสเมนฺตุ เต”

รวะธรรมะรัตนอัน

ยะอุดมประเสริฐคุณ

ตะกระวนกระวายจุ่น

ทุชะจงพินาศหาย

พะสงบประดุจหมาย

ณพระธรรมะเลิศนั้น ฯ

โอสถํ อุตฺตมํ วรํ

สम्मเตเชน โสตุถินา

โรคา วูปสเมนฺตุ เต”

รวะสงฆะรัตนอัน

ยะอุดมประเสริฐพร

๐ อันควรจะบูชา
ขอปวงอุปัชฌาย
๐ ทั้งโรคะพาธสร-
ด้วยเดชขจรจาย

ประจุคมประณมกร
ทูละจงพินาศหาย
พะสงบประดุจหมาย
ณพระสงฆ์หมู่ นั้น ๕

ข้อความเบื้องต้น

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร”

คำตอบปจฉาข้อนี้ ถ้าแลดูเผิน ๆ ก็อาจเห็นว่าน่าจะไม่ยากนัก แต่มีคนสักกี่คน นอกจากที่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ศรัทธาแท้จริง จะตอบได้โดยทันทีวัน เข้าใจว่าคงจะมีน้อยทีเดียว ผู้ที่เคยบวชเรียนแล้ว และยังจำศัพท์แสงอะไรได้อยู่บ้าง คงตอบว่า “บรรลुพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” ซึ่งสำหรับผู้ที่ไม่เคยเรียนและไม่รู้ศัพท์ก็เท่ากับไม่ได้รับตอบอะไรเลย ถ้าจะตอบเสียว่า “คือท่านปราบพญามารได้” ดังนี้ ยังจะเข้าที่กว่า เพราะถึงจะไม่ให้ผลอย่างอื่นก็ยังพอทำให้ผู้ฟังนึกเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าต้องเป็นผู้ที่อัศจรรย์ผิดกว่าคนทั้งหลาย น่านับถือ การตอบโดยใช้ศัพท์ที่ผู้ฟังไม่เข้าใจอาจให้ผลร้ายได้อยู่คือ ประการหนึ่ง ผู้ที่ไม่กระตือรือร้นใฝ่ใจในความรู้จริง ๆ เมื่อได้รับคำตอบอันไม่เข้าใจเช่นนั้น อาจจะนึกเสียว่าถึงหากจะซักต่อไปก็คงได้รับคำอธิบายอันเต็มไปด้วยภาษาที่ไม่เข้าใจอีก นี่กระอาเบื้อหน้าเลย ระวังเสียไม่ถามต่อไป อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ฟังอาจจะเป็นคนชนิดที่เรียกว่า “คมในฝัก” คือถึงแม้จะไม่เข้าใจอะไร

ก็สร้างทำเป็นเข้าใจ เพราะเกรงว่าจะถูกเขานินทาว่ารู้ต้น ฉะนั้นเป็นอัน
ไม่ขอคำอธิบายต่อ ก็คงไม่รู้้อย่างเดิมนั่นเอง นอกจากนี้ยังอาจจะมีบุคคล
อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งคิดเห็นไปว่า การที่ผู้ตอบต้องตอบยกศัพท์มาเช่นนั้น
เป็นเพราะผู้ตอบเองก็ไม่เข้าใจคำแปลแห่งศัพท์นั้น ๆ เป็นแต่ได้เคยรู้
ก็จำขึ้นใจไว้อย่างนั้นเอง แล้วก็อาจจะเลยเกิดความดูแคลนและไม่เชื่อถือ
ในความรู้ของผู้ตอบ ซึ่งเป็นผลร้ายแก่กันทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้ามารำพึง
แล้วและเห็นเช่นข้างบนนี้ จึงได้ตกลงใจว่าจะพยายามตอบปูจณาข้างบนนี้
ด้วยภาษาอันใด ๆ ก็อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเป็นผู้ที่ได้ศึกษาในทางวิชาสามัญ
แล้ว และเป็นผู้ที่ใฝ่ใจใคร่จะรู้ในทางพระพุทธศาสนา ท่านผู้ที่เป็นนักเทศน์
หรือผู้ที่เคยฟังเทศน์มานาน ๆ แล้ว เมื่อมาพบสำนวนโวหารที่ข้าพเจ้าใช้
ในหนังสือนี้ผุดผกไปจากสำนวนหนังสือเทศน์ ก็ขอได้โปรดกำหนด
ไว้ว่าข้าพเจ้าเป็นเพียงคฤหัสถ์ และแต่งหนังสือนี้สำหรับคนธรรมดา
อ่านเท่านั้น

ก็ถ้าแม้ว่าข้าพเจ้าจะต้องตอบปูจณานั้นโดยย่อจะตอบว่าอะไรเล่า?
ข้าพเจ้าคงตอบว่า

**“พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ถึงเห็นความจริงอันประเสริฐสี่ประการ
ซึ่งเรียกว่าจตุราริยสัจ”**

นี่คงเป็นคำตอบที่สั้นที่สุดที่ข้าพเจ้านึกออก และซึ่งเห็นว่าเป็นอัน
สรุปหัวข้อดีกว่าอย่างอื่น ข้าพเจ้าก็รู้สึกอยู่ดีว่า คำตอบเหล่านี้ยังไม่แจ่มแจ้ง
พอที่จะทำให้ผู้ถามเข้าใจได้ตลอดเลย แต่อย่างน้อยข้าพเจ้าก็พอหวังได้ว่า
คำตอบเช่นนั้นจะช่วยทำให้ผู้ที่อยากรู้จริงบังเกิดความปรารถนาในความรู้อีก
ให้ยิ่งขึ้นอีก แล้วและพยายามเสาะแสวงหาความรู้นั้น ๆ ถึงแม้ว่าข้าพเจ้า
จะมีได้มีเวลาอธิบายให้แก่ผู้ศึกษานั้นเอง ผู้ที่ใคร่รู้ ก็อาจไปค้นพบได้

ในหนังสือบทเรียนธรรมะเล่มใดเล่มหนึ่งว่า “จตุราริยสัจ” นั่นคืออะไรบ้าง
แล้วก็คงจะได้บังเกิดความรู้ส่วนมากหรือน้อยตามแต่ความฉลาดไหวพริบ
ของผู้คนนั่นเอง แต่ผู้ที่ใคร่วิชาเช่นนั้นอาจจะไม่รู้ว่าแสงหาความรู้
ที่ต้องการนั้น ณ แห่งใด อาจจะต้องเที่ยวเสาะแสวงเสียเวลาอยู่บ้างก็เป็นได้
เพื่อความสะดวกแก่ผู้ใคร่ความรู้ แต่ยังมีได้รู้เบาะแสที่จะค้น ข้าพเจ้า
ขอเก็บข้อความนั้น ๆ มาแสดงไว้ในที่นี้ ด้วยภาษาง่าย ๆ

ก่อนที่จะกล่าวถึงธรรมะอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าของเราได้
ตรัสรู้นั้น ควรคำนึงดูก่อนว่า เหตุใดพระองค์จึงได้ทรงตรัสรู้เช่นนั้น
ถ้าถามคนสมัยโบราณคงตอบไปในทางปาฏิหาริย์ทั้งนั้น คือว่าพระองค์
เป็นบุรุษที่อัศจรรย์ที่สุดในโลก ได้ทรงรับเทวดาอัญเชิญให้เสด็จลงมา
เสวยพระชาติครั้งสุดท้ายในถิ่นมนุษย์แล้ว ก็เสด็จมาปฏิสนธิในพระครรภ์
แห่งพระนางสิริมหามายา ผู้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ
ศากยะราช ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พอประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ก็ทรง
พระดำเนินโดยลำพังได้ ๗ ก้าว ทำให้เป็นที่พิศวงแก่เทวดาและมนุษย์
ที่ชุมนุมอยู่ในสวนลุมพินีอันเป็นที่ประสูติ แม้แต่เมื่อยังทรงพระเยาว์ ยัง
มิได้ทรงศึกษาศิลปศาสตร์เลย ก็ได้ทรงแสดงพระปรีชาสามารถยิ่งกว่า
ผู้ที่เป็นครูบาอาจารย์ เมื่อเสด็จออกบรรพชา ทรงม้าไปจากกรุงกบิลพัสดุ์
ก็มีเทวดาซ้อนดินม้าทั้ง ๔ ข้าง มีพระอินทร์พระพรหมมากันฉัตรและ
ถือไตรครองและบาตรโดยเสด็จ เมื่อจะตรัสรู้ พญามารได้ยกทัพใหญ่
ไปผจญ นางพระธรณีก็ขึ้นมาบิดน้ำไหลจากผม ทำให้พญามารต้อง
พ่ายแพ้เรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เช่นที่ได้ยกมากล่าวไว้เป็นตัวอย่างข้างบนนี้
ยังมีอีกมากมายเหลือที่จะกำหนดจดจำ

คนโบราณเมื่อได้ฟังเล่าถึงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า
ก็บังเกิดความเลื่อมใสในพระองค์แล้ว ไม่พักคำนึงต่อไปถึงข้อมหัศจรรย์

อันใหญ่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ทั้งปวงที่กวีใด ๆ จะสามารถประดิษฐ์ขึ้นได้ กล่าวคือความจริงในพระประพตติการณ์ของพระพุทธเจ้า ฝ่ายบุคคล สมัยใหม่ก็มักเป็นไปเสียตรงกันข้ามทีเดียว คือบรรดาปาฏิหาริย์ทั้งหลาย ทั้งปวง จัดว่าเป็นของเหลวไหล ไม่ควรเชื่อถือเลย แต่ก็หาได้มีสิ่งใดเข้าแทนที่ปาฏิหาริย์ที่ยกออกเป็นของไม่ควรเชื่อเสียแล้วนั้นไม่ จึงตกลงเป็นอัน ลอยคว้างและเลยชวน ๆ จะไม่เชื่อในความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้า เสียด้วยซ้ำ ที่แท้ถึงแม้ว่าจะตัดปาฏิหาริย์อย่างทีคนโบราณชอบกล่าว ถึงนั้นออกเสียแล้วพระพุทธเจ้าของเราก็คงยังเป็นบุคคลที่เป็นมหัศจรรย์ ที่สุดในโลกอยู่นั่นเอง

ในที่นี้ไม่ใช่ที่จะควรแสดงถึงพุทธประวัติโดยพิสดาร ฉะนั้นข้าพเจ้า ของดเสียไม่กล่าวถึง นอกจากที่จำเป็นสำหรับอธิบายกิจการบางอย่าง เท่านั้น ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่าพระพุทธเจ้าของเราเป็นบุคคลที่มหัศจรรย์นั้น เพราะเหตุว่าโดยพระชาติได้ทรงเป็นชาติดียะ คือชาตินักรบ และความ ศึกษาอบรมก็เป็นไปในทางยุทธศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ หรือ กล่าวโดยย่อ เตรียมพระองค์ไว้เป็นผู้ครอบครองแผ่นดินสนองพระองค์ พระราชบิดา อีกประการหนึ่งอาศัยเหตุที่ได้มีผู้รอบรู้ในทางคุณลักษณะ ของคนทำนายไว้แล้วว่า ถ้าทรงครองครองมรวาสวิสัยอยู่ก็จะได้เป็น พระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราช หรือถ้าเสด็จออกบรรพชาก็จะได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระราชบิดาจึงได้ทรงจัดให้ได้ทรงอภิเษก สมรสตั้งแต่เมื่อมีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา อีกทั้งได้จัดสร้างปราสาท ที่ประทับไว้อย่างวิจิตร บริบูรณ์ด้วยศฤงคารบริวารยศ มีคนนารีปฏิบัติ แวดล้อมอยู่เสมอ เสวยโลกีย์กามบริโภคทั้งกลางวันกลางคืน แต่ถึงกระนั้น พระองค์ยังทรงกระทำพระหฤทัยสละสิ่งที่ทำให้ผลิตเพลินทุกสถาน ออกไปบรรพชาเพื่อทรงแสวงหาโลกุตตรสุข อันทรงทราบแนในพระหฤทัย

ว่าเป็นของประณีตกว่าโลกีย์สุข จริงอยู่ผู้ที่สละฆราวาสวิสัยออกไป
บรรพชาก็มีอยู่มาก ทั้งในกาลโน้นและกาลหลัง ๆ ต่อมา แต่จะมีผู้ใด
เปรียบด้วยพระพุทธเจ้าของเราหาได้ไม่ เพราะการที่พระองค์เสด็จออก
ผนวชมิได้มีผู้ใดหรือสิ่งใดบังคับเช่นคนอื่น ๆ โดยมาก ผู้ที่บวชโดยมาก
มักเป็นเพราะมีบุคคลที่เคารพนับถือและมีบุญคุณ เช่นบิดามารดาเป็นต้น
บังคับหรือแสดงความปรารถนาให้บวชอย่างหนึ่ง เพราะการดำรงอยู่
ในฆราวาสวิสัยไม่ได้รับความสุขสำราญเพียงพอ บังเกิดความคับใจ
จึงออกไปบวชเสียในอย่างหนึ่ง หรืออีกอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจมิได้เหมือนกัน
คือได้ยินได้ฟังผู้อื่นกล่าวสรรเสริญความเป็นสุขสำราญแห่งการบวช
จึงบังเกิดความอยากบวชขึ้นมาบ้าง ตามวิสัยของผู้มีอายุน้อยที่อยากลอง
อะไรแปลก ๆ พระพุทธเจ้าของเรามิได้ตกอยู่ใน ๓ จำพวกนี้เลย เพราะ
ประการที่ ๑ พระราชบิดามิได้ทรงมีความปรารถนาเลยที่จะให้ทรงผนวช
ประการที่ ๒ พระองค์ไม่จำเป็นต้องมีข้อใดที่ทำให้ทรงเบื่อหน่ายในการ
ที่อยู่เป็นคฤหัสถ์ ประการที่ ๓ ไม่ได้มีผู้ใดชักชวนให้ทรงเห็นควรลอง
ออกไปทรงผนวช และพระชนมายุของพระองค์มีถึง ๒๙ พรรษาแล้ว
เมื่อเสด็จออกทรงผนวช

แต่เราควรเชื่อหรือไม่ว่า พระพุทธเจ้าไม่เคยทรงทราบเลย
ถึงความแก่ เจ็บ และตาย อันเป็นกฎแห่งธรรมดา ข้าพเจ้าเห็นว่าค่อนข้าง
ไม่น่าเชื่อเช่นนั้น และไม่น่าเชื่อว่าพระเจ้าสุทโธทนะหรือใคร ๆ จะนึกได้ว่า
จะสามารถปฏิบัติให้ทรงทราบกฎแห่งธรรมดานั้น ๆ ถ้าหากจะเป็นก็คง
จะเพียงแต่ระวังมิให้กระทบพระเนตรเข้าโดยมิทันรู้พระองค์ และอาจ
หวังอยู่ด้วยว่า ถึงแม้จะทรงทราบก็จะมีผู้ทรงเอาพระหฤทัยใส่สัก โดย
เหตุที่จะทรงมัวเพลิดเพลินอยู่ในสุขแห่งกามบริโภค ฝ่ายพระพุทธเจ้า
ของเราทรงมีพระนิสัยใฝ่ในทางศึกษา และเป็นแน่อนคงได้ทรงศึกษา

มากด้วย ดังมีพยานปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ ว่าในทางธรรมะตามที่สอนกัน โดยไสยศาสตร์ (คือศาสนาพราหมณ์) นั้น พระองค์ทรงทราบมากพอที่จะ ทรงโต้เถียงกับพราหมณ์ได้โดยไม่ต้องแพ้ อันศาสนาพราหมณ์นั้นฤ กิเต็มไปด้วยคำสั่งสอน และลัทธิเนื่องด้วยความแก่ ความเจ็บ และความตาย เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจะไม่ได้ทรงทราบถึงข้อความนั้น ๆ

ข้อควรกำหนดอีกอย่างหนึ่งมีอยู่คือ ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้า ของเราดำรงพระชนม์อยู่นั้น นอกจากศาสนาพราหมณ์อันเป็นของโบราณ ประจำอยู่ในมัธยมประเทศ ยังได้เกิดมีพวกถือลัทธิอีกจำพวกหนึ่ง เรียกว่า “นิครนถ์” ซึ่งยังมีอยู่ในมัธยมประเทศ (อินเดีย) จนทุกวันนี้ และซึ่งใน สมัยนี้มักเรียกกันว่า “ไซนุ” (Jain) นักบวชพวกนี้เป็นผู้ถือลัทธิของ ศาสดาชื่อมหาวีระ ผู้เป็นลูกเจ้าเมืองย่อม ๆ แห่งหนึ่ง ซึ่งได้ศึกษาในทาง ไสยศาสตร์จนชำชองแล้ว และบังเกิดความรู้สึกขึ้นว่า การเป็นห่วงใย ในโลกียกามบริโภคไม่เป็นหนทางที่จะบรรลุดังพระปรพพรหมได้ จึงได้ สละทรัพย์ศฤงคารบ้านเรือนและครอบครัว ออกบวชเป็นโยคี ใช้บังสุกุล จีวร คือผ้าที่เขาสละแล้ว เป็นเครื่องนุ่งห่ม บริโภคภัตตาหารแต่จำเพาะ ที่ขอทานเขาได้ และบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานตนโดยวิธีต่าง ๆ ด้วยความ จงใจไม่ไยดีต่อร่างกายและความสุขแห่งร่าง และหวังว่าเมื่อทำให้ร่างกาย ทรมโทรมไปสิ้นแล้วก็จะเหลือแต่มโนอันจะปลดพ้นจากกายอันลามก แล้วมโนอันบริสุทธิ์จะได้เข้าสู่พระปรพพรหม คือความสูญอย่างประเสริฐ ไม่มีเวลาต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก

ดังนี้ก็พอจะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายของมหาวีระนั้น มีคล้าย ๆ ของพระพุทธเจ้า คือมุ่งตัดความเพลิดเพลินในกามคุณารมย์ ซึ่งพวก พราหมณ์ไม่สอนให้ตัดเลย เพราะตามลัทธิของพราหมณ์ถือกันว่า ชายใด ไม่มีลูก เมื่อตายไปแล้วต้องไปตกนรกขุมหนึ่งซึ่งเรียกว่า “ปุต” ลูกเป็น ๕๔

ผู้ช่วยให้พ่อพ้นจากนรกขุมนี้ได้จึงเรียกว่า “ปุตฺร” ดังนี้ ลัทธินี้พวกพราหมณ์ถือเคร่ง และสั่งสอนอยู่เสมอจนเกิดมีความเชื่อกันขึ้นว่า หยิงใดได้ยอมตนสมพาสกับพราหมณ์และมีลูก นับเป็นบุญกิริยาอย่างหนึ่ง มหาวีระและพระพุทธรเจ้ามีความเห็นตรงกันว่า ลัทธิเช่นว่ามานี้ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลในทางสมาธิ เป็นเครื่องทำลายพรหมจรรย์ จึงห้ามเสียทีเดียว และหวังว่าถ้ากำจัดสิ่งซึ่งเป็นข้าศึกสำคัญต่อพรหมจรรย์ได้เสียแล้ว จึงจะสามารถบำเพ็ญตบะให้มีผลบรรลุถึงความสุขอันสูงสุดได้ แต่มหาวีระเข้าใจผิดคิดเห็นไปว่าจะสำเร็จความปรารถนาในทางดับสูญได้ โดยวิธีกระทำการทุกกริยา และมีหน้าซ้ำพวกศิษย์ของเขายังดำเนินไปแรงยิ่งกว่าศาสดา คือเห็นว่าผู้ที่ตั้งใจมั่นเสียแล้วว่าจะไม่โยยดีต่อร่างกายไม่ควรมีความอายต่อไป จึงเลงดการนุ่งห่มเสียทีเดียว เลยได้ชื่อว่า “ทิกัมพร” แปลว่า “นุ่งผ้า” หรือชาวเราเรียกกันว่า “ชีเปลือย” มหาวีระผู้เป็นศาสดาของพวกนิครนถ์ได้กำเนิดก่อนพระพุทธรเจ้าของเราหลายสิบปี ฉะนั้นเป็นข้อความเชื่อได้ว่าพระพุทธรเจ้าคงจะได้เคยทรงทราบถึงลัทธิและกิจการของพวกนิครนถ์อยู่แล้วแต่ก่อนเสด็จออกบรรพชา

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวมาถึงแค่นี้แล้ว บางทีจะมีผู้อยากถามขึ้นบ้างกระมัง ว่าถ้าฉะนั้นพระพุทธรเจ้าจะมีอะไรเหลือสำหรับตรัสรู้อีกเล่า ขอดตอบว่ายังมีเหลืออยู่มาก ถึงหากเราจะรับเสียว่า ธรรมะที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธรศาสนา ก็มีปรากฏอยู่ทั้งในศาสนาพราหมณ์และในลัทธิของนิครนถ์แล้วโดยมากก็ดี แต่ข้อนี้ก็ยังหาทอนความอัศจรรย์แห่งศาสนธรรมของพระพุทธรเจ้าลงไม่ เปรียบเหมือนทัพสัมภาระที่สำหรับประกอบขึ้นเป็นรถยนต์ ไคร ๆ ที่เป็นช่างเหล็กก็อาจจะสร้างขึ้นได้อย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างตามแต่ความสามารถของตน แต่ความจริงก็ยังมืออยู่ว่ารถยนต์ “โรลล์ส รอยซ์” ก็มีแต่บริษัทเดียวเท่านั้นที่สร้างได้ ช่างทำรถยนต์ก็มี

ถมไป เหตุใดจึงสร้างรถยนต์ไม่ให้ได้ดีเท่ารถยนต์ “โรลล์สรอยซ์”
บ้างแล้ว ข้อนี้อุปมาฉันใด ในส่วนทางลัทธิศาสนาก็ฉันนั้น ธรรมะที่ดี ๆ
และที่ใคร ๆ ก็ยอมเห็นว่าดี ก็มีอยู่เหมือนทัพสัมภาระ แต่ไม่มีศาสดาใด
“คุม” ทัพสัมภาระนั้น ๆ ขึ้นเป็นศาสดาอันน่าเลื่อมใส น่านับถือ และ
ทำให้ผู้นับถือใจสบายได้เสมอเหมือนที่พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงประ-
ดิษฐานขึ้นเลย ทั้งนี้เพราะศาสดาอื่น ๆ ถึงแม้ได้รู้จักธรรมะต่าง ๆ อยู่
แล้วก็ดี แต่ยังขาดของสำคัญอะไรอยู่อันหนึ่ง จึงทำให้คำสั่งสอนของ
ศาสดานั้นบกพร่องไป ไม่มีดีถึงที่สุด ศาสดาและปาโมกข์ทั้งหลายก็
ต่างคนต่างชวนหาสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้นทุกคน แต่มิได้มีผู้ใดค้นพบเลย
พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงค้นพบสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้น จึงได้พระนามว่า
“สัมมาสัมพุทธ” “เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง” คือสอนพระองค์เองให้รู้ ปลุก
พระองค์เองให้ตื่นขึ้นได้

ว่าด้วยการตรัสรู้

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นหาได้มีขึ้นลอย ๆ มิได้ นับแต่พระองค์เสด็จออกบรรพชา เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ต่อเมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษาจึงได้ตรัสรู้ ในระหว่าง ๖ ปีนั้น พระองค์ทรงพยายามเสาะแสวงหาทางที่จะสำเร็จตามพระพุทธานุญาตมุ่งหมายนั้น ด้วยพระอุตสาหะวิริยาพอันแรงกล้า หาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้เลย ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่าพระองค์มีพระพุทธานุภาพอันอยู่ในทางที่จะหาความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงอันไม่มีผู้ใดจะได้แย้งได้เลย เพื่อพระประสงค์อันนั้นได้ทรงพระอุตสาหะศึกษาในสำนักครูบาอาจารย์ที่มหาชนในสมัยโน้นนิยมกันว่าเป็นเลิศแล้ว จนทรงเล็งเห็นว่าอาจารย์นั้น ๆ ไม่มีอะไรที่จะสอนถวายได้อีกแล้ว แต่ยังไม่พ้อพระพุทธานุภาพ เพราะลัทธิของอาจารย์นั้น ๆ ไม่ได้ ตัดกามสุขัลลิกานุโยค คือการฝึกใจในกาม ดังได้อธิบายมาแล้วข้างบนนี้ พระองค์เสด็จออกจากสำนักอาจารย์แล้ว ไปประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ในแคว้นมคธ อันเป็นที่รมณียสถาน มีธารน้ำใสอยู่ใกล้ ๆ และมีไม้ใหญ่อันเป็นที่อาศัยร่มได้ เหมาะแก่การที่จะเสด็จอยู่โดยสงบไม่มี

คนรบกวน เมื่อทรงเลือกที่ได้เหมาะแล้ว จึงทรงบากบั่นลงบำเพ็ญตบะ โดยอาการต่าง ๆ ที่นิยมกันในสมัยนั้นว่าเป็นของดี มีทรงอดอาหาร จนซูบผอมอย่างที่เรียกกันโดยศัพท์สามัญว่า “หนังหุ้มกระดูก” และทรงทรมานพระองค์โดยวิธีต่าง ๆ เป็นต้น การอดอาหารและทรมานต่าง ๆ เช่นกล่าวแล้วนั้น ทรงเล็งเห็นว่าเป็นอัตตะกิลมถานุโยค คือการประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ๆ ไม่เป็นประโยชน์เลย เพราะทุกขเวทนาแห่งร่างกายอย่างมากเช่นนั้น กลับทำให้ใจมัวไปนึกถึงเสียแต่ในส่วนของความไม่สบายและความเดือดร้อนหรือเมื่อยเจ็บ ไม่สามารถกระทำให้ให้แน่วแน่ในทางสมาธิ อันเป็นขั้นต้นแห่งฉานทั้งปวง ส่วนทางตรงกันข้าม ความสวையกามบริโศกก็ได้ทรงทราบแน่ชัดแล้วว่าเป็นข้าศึกแก่ความสงบ เพราะเมื่อสิ่งใดทำให้เพลิดเพลินก็เป็นเหมือนบ่วงอันคล้องและผูกมัดใจไว้มิให้เจริญในทางสมาธิได้ เมื่อทรงเล็งเห็นชัดใน ๒ ข้อนี้แล้วจึงทรงเลือกดำเนินในทางกลาง และทางกลางนั้นเอง เป็นทางที่นำพระองค์ไปสู่ความตรัสรู้ในที่สุด จึงควรนับได้ว่า เมื่อทรงประสพทางกลางนั้นแลเป็นขั้นที่ ๑ แห่งบันไดอันนำพระพุทธเจ้าขึ้นไปถึงความตรัสรู้อันเป็นขั้นที่สูงที่สุด

การที่พระพุทธเจ้าทรงดบ่าเพ็ญทุกกรกิริยาได้ให้ผลให้ทรงมีโอกาสได้สงบจริงยิ่งกว่าก่อน ๆ เพราะทำให้ต้องเสด็จอยู่โดยลำพังพระองค์ ก่อนนั้นขึ้นไปได้มีนักบวชห้ารูป ที่เรียกนามว่า “ปัญจวัคคีย์” ปฏิบัติพระองค์อยู่ จำเดิมแต่เมื่อพระองค์ได้เสด็จออกบรรพชา นักบวชทั้งห้าผู้มีนามว่าโกณฑัญญะ ๑ วัปปะ ๑ ภททียะ ๑ มหานาม ๑ อัสสชิ ๑ ได้ออกบรรพชาแลฝากตนอยู่กับพระพุทธเจ้า เพราะนับว่าได้ทราบคำทำนายอยู่แล้วว่า ถ้าพระองค์เสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้ธรรมะอันสูงสุด จึงตั้งใจว่าเมื่อตรัสรู้แล้วจะได้ทรงสั่งสอนให้ตนได้รู้บ้าง ครั้นเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าทรงดการทรมานพระองค์และเริ่มสวैयाอาหารแข็ง

มีข่าวสுகเป็นต้น พวกปัญญาต์ก็สำคัญคิดเสียว่าพระองค์จะทรงหมด
อุตสาหะที่จะบำเพ็ญต่อไปเสียแล้ว จึงต่างเอาตนออกห่างจากพระองค์ไป
พากันไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ฝ่ายพระพุทธเจ้า
คงประทับอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลา และได้ทรงประสบความสดโดยบริบูรณ์
ทำให้สะดวกแก่การทรงบำเพ็ญเพ่งเล็งหาธรรมวิเศษต่อไปจนเป็น
ผลสำเร็จได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษพอพระหฤทัยว่า “รู้แน่แล้ว” ในราตรี
แห่งวิสาขบุรณมี พระจันทร์เพ็ญเต็มดวงเสวยวิสาขนักษัตรฤกษ์ (คือ
วันเพ็ญเดือน ๖ ตามจันทรคตินิยมข้างไทยเรา) ในปีก่อนพุทธศก ๔๕

เรื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ตามที่ผู้เฒ่าผู้เฒ่าชอบเล่าสอนบุตรหลาน
เป็นเรื่องที่กล่าวไปในทางลำแดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า
จึงทำให้คนชั้นหลังนี้มักพากันเห็นไปว่าเป็นเรื่องเหลวไหลเสียทั้งสิ้น แต่
ที่จริงถ้าใครครวญดูสักเล็กน้อยก็อาจจะแลเห็นได้ว่า เรื่องแสดงปาฏิหาริย์
ต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้านั้น พระอรธกถาจารย์ท่านได้แต่งขึ้นไว้สำหรับ
เป็นแต่ถ้อยคำอุปมา เช่นเดียวกับจินตกวีแต่งชมวีรบุรุษหรือนาริอันงาม
ฉะนั้นเอง เช่นเมื่อเราอ่านในกวีนิพนธ์ว่า นางคนใดคนหนึ่งตาเป็นดาว
ผิวเป็นดอกมะลิ ผมเป็นฟ้าในเวลากลางคืน แขนเป็นวงช้าง ดังนี้ เป็นต้น
เราก็มิได้นึกเชื่อเลยว่านางนั้นจะเป็นเช่นนั้นได้จริง ๆ เราเข้าใจได้ทีเดียว
ว่าผู้แต่งเขาตั้งใจเพียงแต่เปรียบส่วนต่าง ๆ ในตัวนางนั้นกับสิ่งของนั้น ๆ
เท่านั้น และเพราะเข้าใจอยู่ดีเช่นนั้นแล้วเราก็หากกล่าวติไม่ว่ากวีผู้นั้น
แต่งอะไรไม่เห็นน่าเชื่อ ในเรื่องปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าเราก็ควร
ทำใจเสียบ้างเหมือนกัน ว่าท่านพระโบราณาจารย์ได้รจนาข้อความนั้น ๆ
ขึ้นเสมอเป็นข้ออุปมาอย่างเดียวกับจินตกวีนั้นเอง เช่นในเรื่องตอนตรัสรู้
มีข้อความกล่าวถึงพญามาร ว่าเกรงพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ธรรมวิเศษ
แล้วก็จะหลุดพ้นไปเสียจากอำนาจของตน จึงยกทัพใหญ่ไปยังตำบลอุรุเวลา

ตอนพลเข้าผจญและไสช้างคีรีเมทลซึ่งตนขี่เข้าไปยังพระพุทธรเจ้า ซึ่งประทับอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์ พระพุทธรเจ้าก็ทรงช้านะพญามารและบริวารทั้งปวงโดยธรรมวิธี คือเสียงพระบารมีทั้ง ๑๐ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ถ้าใคร่ควรดูก็อาจจะพอเห็นได้ว่า พญามารนั้นท่านคงไม่ได้มุ่งกล่าวถึงยักษ์ตนใดตนหนึ่ง เป็นแต่ท่านมุ่งกล่าวว่า กิเลสกำเริบเทียบด้วยพญามาร และกิเลสอื่น ๆ เป็นเสนามาร กิเลสเหล่านี้เกิดขึ้นในพระหฤทัยแห่งพระพุทธรเจ้า ทำให้ทรงหวนรำลึกถึงความเสวยสุขสมบัติในอดีตกาลดุจดั่งพญามารและเสนายกมาผจญ วิธีที่จะข่มพระหฤทัยมิให้นึกมากไปในทางกิเลสนั้น ๆ ก็คือทรงรำลึกถึงพระบารมีทั้ง ๑๐ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้ว ทำให้พระหฤทัยหนักแน่น หักห้ามพระหฤทัยมิให้หวนคิดถึงความหลังได้โดยเด็ดขาด จึงเรียกว่าทรงเสียงพระบารมีทั้ง ๑๐

บารมี ๑๐ ที่กล่าวถึงนี้ สรุปรโดยย่อคือ ทาน ๑ ศีล ๑ เนกขัม ๑ ปัญญา ๑ วิริยะ ๑ ขันติ ๑ สัจจะ ๑ อธิษฐาน ๑ เมตตา ๑ อุเบกขา ๑ ทานและศีลไม่จำต้องอธิบาย เพราะโดยมากก็รู้กันอยู่แล้ว เนกขัมแปลว่าออกจากกาม สละทรัพย์สมบัติและครอบครองและความสุขทุกอย่างในทางคฤหัสถ์ ออกบรพชา ปัญญาคือความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ เช่นรู้ดีรู้ชั่ว รู้บุญรู้บาปเป็นต้น วิริยะคือความเพียรบากบั่นในทางที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ สัจจะคือความซื่อตรงและจริงใจ หรือการมุ่งแสวงหาความจริง อธิษฐานได้แก่ความตั้งใจมั่น เมตตาเป็นของเข้าใจง่ายอยู่แล้ว ไม่ต้องอธิบาย อุเบกขาคือความเฉย อธิบายว่า ในเมื่อจะช่วยยินดีในลาภหรือความสุขของเขาไม่ได้ก็ไม่ยินร้าย เป็นแต่ตั้งตนไว้เฉย ๆ เช่นเมื่อเห็นเขาจับผู้ร้ายไป ถ้าแม้จะยินดีด้วยกับฝ่ายผู้จับก็ต้องสำแดงใจร้ายต่อผู้ถูกจับ ควรทำใจเฉย ๆ เสียได้เป็นดี ตามที่ได้กล่าวอธิบายถึงทศบารมีโดยย่อ ๆ ข้างบนนี้ เป็นคำอธิบายสำหรับทั่ว ๆ ไป ถ้าจะกล่าวถึงสำหรับพระพุทธรเจ้าโดยจำเพาะ

ควรอธิบายตามข้อความอันปรากฏในธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดังต่อไปนี้ :-

“พระองค์น้อมพระชนม์เพื่อประโยชน์แก่คนมากด้วยพระเมตตา จัดเป็นพระทานบารมีและพระเมตตาบารมี เสด็จออกมหาพิณษกรรม จัดเป็นพระเนกขัมมบารมี ทรงสำรวจในศีลสมควรแก่เป็นบรรพชิต จัดเป็นพระศีลบารมี ทรงบำเพ็ญเพียรและทรงอดทนต่อความลำบาก ยากเข็ญ จัดเป็นพระวิริยะและพระขันติบารมี ทรงตั้งพระหฤทัยมั่นใน ปฏิปทา ตั้งพระหฤทัยมั่นจริง ๆ เพื่อแสวงหาความจริง จัดเป็นพระอธิษฐาน บารมีและพระสัจจะบารมี ทรงรักษาพระหฤทัยคงที่ ไม่ให้วิการเพราะ ยินดียินร้าย จัดเป็นพระอุเบกขาบารมี พระปรีชาทำพระองค์ให้เป็นผู้ตื่น รู้เท่าถึงการณ และอาจเล็งเห็นก้าวหน้าไม่มกมาย นำพระองค์หลีกจาก กิริยาอันมิใช่ทางดำเนินในปฏิปทาอันเป็นทางตลอดถึงได้บรรลुพระ- อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ จัดเป็นพระปัญญาบารมี

บารมีทั้ง ๑๐ นี้ ตามตำรับโบราณท่านกล่าวว่าพระโพธิสัตว์ ต้องบำเพ็ญเป็นลำดับหลายพระชาติ จนบริบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้นจึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในข้อนี้ ก็อีก น่าจะสันนิษฐานว่าท่านมุ่งหมายเป็นคำเปรียบ คือบารมีบางอย่าง อาจบำเพ็ญได้โดยบริบูรณ์แม้เมื่อยังเป็นคฤหัสถ์ แต่บารมีบางอย่างจะ บำเพ็ญได้บริบูรณ์ต่อเมื่อได้ออกบวชแล้ว ที่น่าสันนิษฐานเช่นนี้ เพราะ ตามทางไสยศาสตร์ ถือว่าผู้ที่บวชแล้วเท่านั้นจึงจะควรได้ชื่อว่า “ทวิชะ” ผู้เกิดสองหน คือกำเนิดจากกรรมมารดาหน ๑ กำเนิดเมื่อบรรพชาอีกหน ๑ ดังนั้นผู้ที่ยังมิได้บวชคงเรียกว่า ยังอยู่ในชาติที่ ๑ ต่อบวชแล้วจึงถึงชาติที่ ๒ การบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ อาจทำได้บ้างในชาติที่ ๑ แต่ต้องได้ “กำเนิด” ในชาติที่ ๒ เสียก่อนจึงจะสามารถบำเพ็ญได้โดยบริบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการ

ส่วนพระพุทธเจ้าของเราอย่างไร ๆ ในเมื่อยังมีได้เสด็จออกบรรพชา ก็คงจะต้องได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีอยู่หลายประการแล้ว เพราะพระองค์เป็นเจ้านายและพระราชบิดาทรงเตรียมไว้ให้ได้ทรงเป็นมหากษัตริย์ตามคำทำนายของฤๅษี ฉะนั้นอย่างไร ๆ ก็คงจะได้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมอยู่แล้วโดยปกติ ธรรมะ ๑๐ ประการที่กล่าวที่นี้ เป็นธรรมะสำหรับผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ต้องประพฤติ จึงได้ชื่อว่า “ทศพิธราชธรรม” ซึ่งท่านได้ผูกเป็นคาถาไว้ เพื่อให้จำง่าย ดังต่อไปนี้ :-

“ทาน สีล ปริจาค์

อาชว มทุทว ตป

อโภธ อวิหิงสา

ขนฺติญจ อวิโรธน”

อธิบายโดยย่อ ๆ (๑) ทาน คือการให้ทรัพย์แก่คนที่ไร้ทรัพย์ และที่ควรอนุเคราะห์ (๒) สีล คือ การรักษาความสุจริตในไตรทวาร ได้แก่การรักษาศีล ๕ เป็นนิตยเป็นต้น (๓) ปริจาค์ คือการสละทรัพย์เพื่อทำประโยชน์แก่พระศาสนา เช่น สร้างวัด อุโบสถ วิหาร การเปรียญ ฯลฯ หรือเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เช่น สร้างโรงพยาบาล โรงเรียน ถนน สะพาน เป็นต้น (๔) อาชว คือความซื่อตรงและรักษาความสัตย์ (๕) มทุทว คือความไม่จองหองไม่ถือตัว รู้จักเคารพบนอบต่ออุปัชฌาย์ (คือผู้มีก่านิตสูง มีอายุมาก และมีคุณความดี) (๖) ตป คือบำเพ็ญกรรมเพิกเลส มีถือศีล ๘ ทุก ๆ วันพระ เป็นต้น (๗) อโภธ คือไม่ทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อนเพราะความกราดเกรี้ยว (๘) อวิหิงสา คือไม่ประพฤติกิริยาใดที่เป็นไปในทางเบียดเบียนผู้อื่น (๙) ขนฺติ คือความอดกลั้น ทนต่อความโกรธและความให้ร้ายของผู้อื่น ไม่กระทำตอบแทนแก้แค้น (๑๐) อวิโรธน คือไม่ประพฤตินอกทำนองคลองศาสนธรรมหรือนิติธรรม เมื่อเทียบกันดูกับบารมี ๑๐ ก็จะมีตรงกันอยู่แล้วสามข้อ คือทาน ๑ ศีล ๑ ขันติ ๑

นอกจากนี้ก็สงเคราะห์เข้าในบารมีอื่น ๆ อีกได้ คือบริจาตสงเคราะห์เข้าในทานบารมี อาชวะสงเคราะห์เข้าในสัจจะบารมี มัททวะสงเคราะห์เข้าในศีลบารมี ตะปะสงเคราะห์เข้าในวิริยะบารมีและอธิษฐานบารมี อโกระสงเคราะห์เข้าในขันติบารมี อวิหีสะสงเคราะห์เข้าในเมตตาบารมี และอวิโรชนะสงเคราะห์เข้าในอุเบกขาบารมี ดังนั้นก็จะเห็นได้ว่า ผู้ใดบำเพ็ญทศปิตราธรรมก็ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี ๘ อย่างใน ๑๐ แล้ว ยังคงขาดแต่เนกขัมภ์กับปัญญา พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๘ ประการ แม้เมื่อยังมีได้เสด็จออกบรรพชา ครั้นเมื่อตกลงพระเหตุยเสด็จออกบรรพชา จึงทรงบำเพ็ญเนกขัมภ์บารมีอย่างยิ่งยวดแล้วและทรงบำเพ็ญพระบารมีอื่น ๆ ให้ถึงขั้นสูงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ จนในที่สุดได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

กิจการบันท้ายในการตรัสรู้นั้น พระโบราณาจารย์ฝ่ายมัชฌิมนิกายท่านแสดงไว้ว่า ทรงเจริญสมณะภาวนาทำจิตให้เป็นสมาธิ คือแน่วแน่มั่นคง บริสุทธิ์ ปราศจากอุปกิเลส คืออารมณ์เครื่องเศร้าหมอง ทรงบำเพ็ญฌานโดยลำดับ จนตัวปัญญา ๓ ประการได้บังเกิดขึ้นในยามทั้งสามแห่งราตริตามลำดับกัน เพื่อช่วยความเข้าใจของผู้ใฝ่ความรู้ ขอบอธิบายถึงฌานทั้งสี่อันเป็นเหมือนขั้นบันไดดำเนินบรรลุถึงปัญญา (หรือญาณ) ทั้งสาม ด้วยภาษาง่าย ๆ

ฌาน คือการเพ่งอารมณ์จนใจแน่วเป็นสมาธิแท้จริง ไม่วอกแวก บังคับใจให้หนักแต่จำเพาะที่มุ่งนึก ฌานนั้นจัดเป็น ๔ ขั้น เรียกชื่อตามลำดับแห่งความประณีต **ปฐมฌาน** มืองค์ ๕ คือ (๑) ยังมีตริภิก เรียกว่า **วิตก** (๒) ยังมีตรอง เรียกว่า **วิचार** เหมือนอารมณ์ของคนสามัญ แต่ไม่ประกอบด้วยกิเลสทางและอกุศลธรรม มี (๓) **ปีติ** คือความอิ่มใจ และ (๔) **สุข** คือความสบายใจ เกิดแต่วิเวก คือ ความเรียบ กับประกอบด้วย (๕) **เอกัคคตา** คือ

จิตอันมีอารมณ์เป็นหนึ่งลงไป นึกแน่วอยู่ได้ในสิ่งเดียว ไม่นึกโน้นนึกนี้ กลับไปกลับมา **ทุดิยะณาน** มืองค์ ๓ คือละวิตกและวิจารณ์เสียได้ คงเหลือแต่ ปิติ สุข และเอกัคคตา **ตติยณาน** มืองค์ ๒ คือละปิติเสียได้ คงเหลือแต่สุข กับเอกัคคตา **จตุตถะณาน** มืองค์ ๒ เหมือนกัน คือละสุขเสียได้กลายเป็น อุเบกขา กับเอกัคคตา

ปัญญา ๓ ประการที่ว่าได้เกิดขึ้นในพระหฤทัยพระพุทธเจ้าใน ยามทั้งสามเป็นลำดับนั้น ท่านแบ่งไว้ว่า ในยามที่ ๑ บังเกิด “บุพเพนิวา-
นุสฺสติญาณ” แปลว่า ความรู้เป็นเครื่องระลึกได้ถึงขั้นที่อาศัยอยู่ก่อน
หรือกล่าวว่าระลึกชาติหลังของตนได้ ในยามที่ ๒ บังเกิด “จุตูปาต-
ญาณ” แปลว่าความรู้ในจุดและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย คืออาการรู้สัตว์
ทั้งหลายอันดีเลวต่างกันว่า เป็นด้วยอำนาจกรรม หรืออีกนัย ๑ เรียกว่า
“ทิพฺพจกฺขุญาณ” แปลว่าความรู้จุดดวงตาทิพย์ ในยามที่ ๓ บังเกิด
“อัสวกฺขยญาณ” แปลว่าความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือเครื่องเศร้าหมอง
อันหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน อธิบายต่อไปว่า กำหนดรู้ขั้นพร้อมทั้งอาการ
โดยความเป็นเหตุและเป็นผลเนื่องต่อกันไป (เรียกว่า “ปฏิจจสมุปฺปาต”)
จบลงด้วยอริยสัจ และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงรู้เห็นอย่างนี้แล้ว จิตก็พ้นจาก
ความเศร้าหมองทั้งปวง ไม่ติดมั่นด้วยอุปาทาน ไม่เป็นห่วงในโลกียสุข
อันเป็นสุขไม่แท้จริงและไม่ประณีต

อริยสัจ ๔ ประการ

ธรรมะพิเศษที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วและได้ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม เรียกว่าอริยสัจ คือความจริงอย่างสูง มีอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย แปลว่าเหตุเกิดแห่งทุกข์ (๓) ทุกขนิโรธ แปลว่าความดับแห่งทุกข์ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่าทางดำเนินถึงความดับทุกข์ หรือเรียกโดยย่อว่า “ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค” จะขออธิบายตามเค้าปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า ที่มีนามว่า “ธรรมจักร” แต่จะเก็บเอาแต่จำเพาะข้อความอันแสดงด้วยจตุราริยสัจมาแสดงในที่นี้ ประกอบด้วยคำอธิบายโดยอัตโนมติของข้าพเจ้าเองบ้าง

๑. **ทุกข์** อริยสัจ พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่าความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความเจ็บกาย ความเสียใจ ความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ ความประสบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักทั้งหลายก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักทั้งหลายก็เป็นทุกข์ ปรรณอนันใดแม้ไม่ได้ตั้งปรรณานั้นแล้วก็เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่ออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์

คนโดยมากเมื่อแจ้งสิ่งที่เป็นทุกข์ให้ฟังก็มักจะเข้าใจทั้งหมด เว้นเสียแต่ข้อที่ว่าความเกิดเป็นทุกข์นั้นแหละมักมีคนฉงนอยู่บ้าง แต่แท้จริง

ไม่ควรฉงนเลย และถ้าใช้สมองตรองดูหน่อยก็จะแลเห็นได้ว่าเป็นทุกข์ คือประการหนึ่ง อาการที่คนเราเกิดจากกรรมมารดานั่นเอง มิใช่เป็นไป ด้วยความสะดวก ย่อมมีความลำบากยากเข็ญเป็นอันมากประการ แต่ ว่าตัวเราจำความทุกข์ที่ได้รับในเวลานั้นไม่ได้ จึงลืมนึกไปว่าเป็นทุกข์ อีก ประการหนึ่ง ถ้าจะกล่าวให้ประเด็นหน่อย ควรคิดดูให้ดีๆ ถ้าเรามีได้ เกิดมาก่อนแล้วก็จะไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย ไม่ต้องประสบ อารมณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้เป็นทุกข์ ความกำเริบนั้นเที่ยวเป็นทุกข์ชนิดที่หนึ่ง ที่เราต้องประสบในชีวิต เมื่อได้เกิดมาแล้วจึงได้บังเกิดมีความยึดถือและ เป็นห่วงในเบญจขันธ์ ซึ่งแต่ละอัน ๆ ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น

๒. ทุกขสมุทัยอริยสัจ พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ตัณหา คือ ความทะยานอยากอันใดทำให้เกิดอีกเป็นไปกับกำหนดด้วยอำนาจ ความเพลิน เพลินยั้งในอารมณ์นั้น ๆ ตัณหานี้เป็นอย่างไร กามตัณหา อย่าง ๑ ภวตัณหา อย่าง ๑ วิภวตัณหา อย่าง ๑

อธิบายว่า ตัณหา คือ ความอยากได้หรืออยากพ้นอย่างรุนแรง ทะยาน ดิ้นรนชวนขวายในทางให้ได้สมอยาก กามตัณหา คือความอยาก ได้คน หรือของ หรือความสุขสมบูรณ์และความพอใจตัว ซึ่งยังไม่ได้ และความหมกมุ่นมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ที่ตนได้แล้ว ภวตัณหา คือความอยาก คงอยู่ในภพที่เกิด ด้วยอำนาจความอาลัย และความอยากเกิดในภพที่ปรารถนาต่อไป ความอยากเป็นนั่นเป็นนั้นก็สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย วิภวตัณหา คือความอยากไม่เป็นอยู่ในภพที่เกิด อยากตายเสีย เพราะ เบื่อหน่าย และความอยากดับสูญไม่เกิดในภพนั้น ๆ อีก ความไม่อยาก เป็นนั่นเป็นนี่สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ความดับ โดยไม่ติดขัดอยู่ได้ โดยไม่เหลือแห่งตัณหา คือความสละตัณหา ความวาง

๖๖

ค้นหา ความปล่อยค้นหา

อธิบายว่า เมื่อรู้แล้วว่าค้นหาเป็นเหตุแห่งทุกข์ก็ต้องคิดดับค้นหาเสียให้สิ้นเชิงจึงจะดับทุกข์ได้

๔. ทุขนิโรธคามินีปฏิปทาจริยสัง พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้นทางมีเป็นองค์แปด เครื่องไปพ้นจากกิเลสอันเป็นข้าศึก กล่าวคือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ

ทางมีองค์แปดที่กล่าวในที่นี้เรียกตามศัพท์ภาษาสมคระว่า “อฏฐังคิกมรค” (เขียนแผลงอย่างอักษรวิธีไทยว่า “อัฐังคิกะมัลค์”) หรือตามศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “อษฏางคิกมรค” (เขียนแผลงอย่างอักษรวิธีไทยว่า “อษฏางคิกะมรรค”) เมื่ออธิบายแจ่มออกไปดังต่อไปนี้ :-

(๑) **สัมมาทิฏฐิ** แปลว่าความเห็นชอบ โดยตรงได้แก่ความเห็นถูกต้องตามคลองธรรมทุกประการ โดยอรรถได้แก่ความเห็นที่ผลดีและร้ายย่อมเกิดแต่กรรม คือเราทำดีจึงจะได้ดี ทำชั่วจึงจะได้ร้าย มีคนอยู่บางคนคิดเห็นไปเสียว่า การทำดีทำชั่วหากจะมีผลก็แต่เมื่อมีผู้รู้เห็นเท่านั้น ฉะนั้นถ้าทำชั่วแล้วและปิดบังมิให้ผู้อื่นรู้ได้ ก็เชื่อว่าอาจได้ผลดี หรืออย่างน้อยก็ไม่ได้รับผลร้าย และตรงกันข้าม ถึงจะทำดีสักปานใดก็ตาม แต่ผู้มีอำนาจวาสนาไม่รู้ไม่เห็น หรือไม่ชอบตน ก็อาจไ้บำเหน็จบำนาญได้ คนชนิดนั้นนับว่าเป็นผู้มีความเห็นผิดโดยแท้

(๒) **สัมมาสังกัปปะ** แปลว่าดำริชอบ คือไม่ดำริแส่หาความสุขสำราญและเพลิดเพลินในทางที่ผิด ไม่ดำริเนื่องด้วยการผูกพยาบาท

(๓) **สัมมาวาจา** แปลว่าวาจาชอบ ได้แก่ วชิสุจิริต ๔ ประการ คือไม่พูดปด ๑ ไม่พูดส่อเสียด ๑ ไม่พูดหยาบ ๑ ไม่พูดเหลวไหล ๑ บรรดา

การพูดไม่ตรงกับความจริงทุกสถาน จัดว่าเป็น “มุสาวาท” การพูดยุยงบุคคล
๒ ฝ่ายหรือกว่านั้นให้แตกสามัคคีกันให้ระหองระแหงผิดใจกัน ให้ระแวง
แก่กัน จัดว่าเป็น “ปิสฺสาวาท” การด่าเขา การสบถ ตลอดจนถึงการกล่าว
แตกดัน ประชด และนินทา จัดว่าเป็น “ผรุสฺสาวาท” การพูดเหลวไหลไม่เป็น
แก่นสาร จัดเป็น “สัมผฺสปลาวาท” การกล่าวยอจนไม่เป็นขึ้นจัดว่าเป็น
การพูดเหลวไหล หรืออาจเป็นถึงมุสาวาทด้วยก็ได้

(๔) สัมมากัมมันตะ แปลว่าการทำงานชอบ ได้แก่ กายสุจริต
๓ ประการ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ๑ ไม่ลักทรัพย์ ๑ ไม่ประพฤติผิดในกาม ๑
เรื่องไม่ฆ่าสัตว์เป็นปัญหาอันเคยมีมาแม้แต่ในเมื่อครั้งพุทธกาล คือ มัก
มีผู้อวดฉลาดชอบตั้งกระทู้ถามว่า เมื่อไม่ฆ่าสัตว์ละก็จะได้อะไรเป็น
อาหารเล่า ยังมีอีกจำพวก ๑ ซึ่งมีความปรารถนาจะใคร่ให้ดียิ่ง ถึงแก่แสดง
ความเห็นหา เพื่อสนับสนุนข้อห้ามมิให้ฆ่าสัตว์นี้ ควรห้ามการบริโภค
เนื้อสัตว์เสียเด็ดขาดทีเดียว เทวทัตที่แตกออกไปจากคณะพุทธสาวกก็
เพราะเหตุมีทิฏฐิเช่นนี้อย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่าแท้จริงในเรื่องห้ามฆ่าสัตว์นี้
คนโดยมากจะยังมีใคร่เข้าใจนักกว่า พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายอย่างไร
ส่วนข้อที่ว่าพระเมตตากฤณาต่อสัตว์ทั้งหลายทำให้ทรงห้ามเช่นนั้น ย่อมเป็น
ข้อที่เห็นได้โดยง่าย ๆ และคงไม่ผิดด้วย แต่ยังหาเข้าใจลึกซึ่งเพียงพอไม่
ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ทรงมุ่งถึงการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญเช่นเทวดา ตาม
ธรรมเนียมของพราหมณ์ มากกว่าการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นโภชนาหารแก่มนุษย์
การฆ่าสัตว์เช่นเทวดาทำให้สัตว์ที่ทำคุณประโยชน์แก่มนุษย์ถูกปลงชีวิต
เสียมากมายโดยไร้ผลดีด้วยประการทั้งปวง และถ้านึกไปก็ไม่น่าจะคิด
เลยว่เทวดาจะชอบให้เขาฆ่าสัตว์บูชาเช่นนั้น ส่วนการกินเนื้อสัตว์เป็น
ของเนื่องด้วยกฎแห่งธรรมดาดอย่างหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงทราบ
อยู่ว่ายากที่จะยกเลิกเสียได้ จึงทรงบัญญัติไว้แต่เพียงว่าไม่ให้ลงมือฆ่าสัตว์
๖๘

เองเท่านั้น หาได้ทรงห้ามการกินเนื้อสัตว์ไม่ การฉ้อโกงทุกสถาน เช่น รับฝากหรือเป็นผู้รักษาทรัพย์ของผู้อื่น เอาทรัพย์ไปใช้เสียเอง ทำเงินและธนบัตรปลอมหรือเขียนใบสั่งจ่ายปลอม และการล่อลวงให้เขาเข้าทุนทำการค้าขายแล้ว และเอาเงินนั้นไปใช้เป็นประโยชน์ของตนเองเสีย จัดว่าเป็นอกุศลนาทาน ส่วนความประพฤติดังกล่าวมานั้น หมายความว่าไม่จำเพาะแต่ทำรู้จักกับเมียของผู้อื่น ถึงการลอบทำรู้จักกับหญิงสาวที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองยังมีได้ยินยอมยกให้ก็นับว่าประพฤติดังนั้นเหมือนกัน

(๕) สัมมาอาชีวะ แปลว่าเลี้ยงชีวิตชอบ ได้แก่การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริตและในทางถูกธรรมเนียม การค้าขายสุรยาเมาที่คนสัพยัตติ การตั้งโรงหญิงหาเงิน การฆ่าสัตว์ขายเป็นภัตตาหาร แม้ไม่ผิดกฎหมายแผ่นดินก็ดี ทางศาสนาจัดว่าเป็นมิจฉาอาชีวะทั้งนั้น แต่การค้าขายมนุษย์กับการตั้งบ่อนให้คนเล่นการพนัน เป็นผิดทั้งทางพระศาสนาทั้งทางกฎหมายแผ่นดิน

(๖) สัมมาวายามะ แปลว่าพยายามชอบ ได้แก่ พยายามในทางยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นและให้เจริญ และในทางยังบาปธรรมไม่ให้เกิดและให้เสื่อมสิ้นไป ในใจคนเราทุกคนย่อมจะมีอยู่ทั้งกุศลธรรมและบาปธรรมเป็นส่วนมากบ้างน้อยบ้าง เป็นหน้าที่ของเรทุกคนที่จะพยายามยั้งถือส่วนกุศลธรรมที่เรามีอยู่แล้วให้คงที่อยู่ และยังให้เจริญขึ้นได้ด้วยก็ยิ่งดี และควรพยายามตัดรอนถอนบาปธรรมที่มีอยู่แล้วให้ลดน้อยลงทุกทีอย่าก่อบาปธรรมขึ้นใหม่อีก

(๗) สัมมาสติ แปลว่าระลึกชอบ ได้แก่ระลึกการอันทำให้สงบบราคะ โทสะ โมหะ และไม่ระลึกการอันจะยั่วให้เกิดราคะ โทสะ โมหะนั้นอย่างต่ำคือ “กามราคะ” ได้แก่ความกำหนัดด้วยอำนาจกเลสกาม ยังมีราคะอย่างทีละเอียดกว่าอีก ๒ อย่าง แต่ก็ยังคงจัดว่าเป็นของไม่ดี

เหมือนกัน คือ “รูปราคะ” ได้แก่ความติดใจอยู่ในรูปธรรม เช่น ชอบใจในบุคคลบางคน หรือในพัสดุบางสิ่ง อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า “อรูปราคะ” ได้แก่ ความติดใจอยู่ในอรูปธรรม เช่น พอใจในสุขเวทนาเป็นต้น โทสะ โดยมากมักแปลกกันแต่ย่อ ๆ ว่า “โกรธ” แต่ที่แท้โกรธเป็นแต่ส่วนหนึ่งแห่งโทสะเท่านั้น ความคิดร้ายทุกสถาน เช่น อิจฉา พยาบาท อาฆาต ปองร้าย เหล่านี้สงเคราะห์เข้าในโทสะทั้งนั้น โมหะ ได้แก่ความหลงเหมือนคนที่หลับละเมอและโง่งมมาย รู้เท่าไม่ถึงการณ์

(๘) สัมมาสมาธิ แปลว่าตั้งใจชอบ ได้แก่ ภาวนาสะกดใจในทางมักน้อย ในทางมุ่งดีต่อผู้อื่น และในทางนำให้คลายความหลง ทำใจให้หนึ่ง นึกแต่อย่างเดียว แต่ยังไม่ถึงลงไปแท้ เรียกว่า “อุปจารสมาธิ” คือสมาธิเป็นแต่เฉียด ๆ ต่อเมื่อใดทำใจให้หนึ่งและถึงลงไปได้จริง ๆ จึงเรียกว่า “อัปปันสมาธิ” คือสมาธิอันแน่นแน่ว

อริยสัจ ๔ ประการนี้แลเป็นธรรมะที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้เรียกว่าบรรลุประอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือปัญญาเล็งเห็นความจริงอย่างสำคัญหาที่เปรียบมิได้ เป็นธรรมะที่ยังมิได้เคยมีผู้ใดเล็งรู้เห็นได้ก่อนพระองค์เลย

ข้อที่เราทั้งหลายควรรู้สักพระคุณของพระพุทธเจ้าเป็นใหญ่หลวง คือ เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมะวิเศษนั้นแล้ว หากได้ทรงสงวนไว้สำหรับจำเพาะพระองค์เองเท่านั้นไม่ ด้วยอำนาจพระกรุณาอันกว้างขวางเปรียบเหมือนทะเลใหญ่อันหาฝั่งมิได้ พระองค์ได้ทรงประกาศสอนธรรมะวิเศษนั้น แก่เวไนยนิกรโดยแพร่หลาย เหมือนประทานสมบัติอันประเสริฐยิ่งกว่าโภคสมบัติทั้งปวงไว้ให้อยู่ติดโลก เป็นเครื่องค้ำจุนโลกและประโลมใจมนุษย์นิกรชั่วกาลนาน เป็นสาธารณประโยชน์หาที่เปรียบมิได้

ฝ่ายเราทั้งหลายผู้ถือตนเป็นพุทธศาสนิก ควรเป็นผู้กอบด้วย
กตัญญูทุกเวที เมื่อรู้สำนักอยู่แล้วว่าพระพุทธรเจ้าทรงมีอุปการคุณแก่เรา
ทั้งหลายมากมายเห็นปานนี้แล้ว ก็ควรตั้งใจสนองพระคุณโดยตั้งใจประพฤติด
ตามพระบรมพุทโธวาทโดยเต็มสติปัญญาและความสามารถ ส่วนผู้ที่มิได้
บำเพ็ญโดยเต็มที่เพราะขาดความเข้าใจนั้น ควรชวนขวนหาความรู้ในทาง
ศาสนธรรมให้ยิ่งขึ้น และเมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้ว แม้ศรัทธามีอยู่ก็ไม่ต้อง
วิตกเลยในข้อที่จะไม่สามารถปฏิบัติได้ เพราะอะไรก็ไม่ว่าสำคัญเท่าใจของเรา
เอง ถ้าใจเรานึกว่าจะปฏิบัติได้ก็คงจะทำได้ ถึงแม้แต่จะทำได้เพียงสัก
เล็กน้อย ก็ยังดีกว่าไม่ทำเสียเลย แต่ถ้าใจท้อแท้ก็กลัวว่าจะทำไม่ได้
ก็คงจะไม่ได้อยู่เอง ถ้าปรารถนาเป็นคนดีจริง สมที่เป็นพุทธศาสนิก
ต้องหมั่นบังคับใจของตนเองให้อยู่ในอำนาจ จนอาจสั่งให้นึกอะไรได้ตาม
ปรารถนา ถึงแม้ในขั้นต้นจะนึกท้อแท้ก็ควรข่มใจให้ละความท้อแท้นั้น
ให้จงได้

ยังมีคนอยู่อีกจำพวก ๑ ที่ค่อนข้างงงงวยไปเพราะความเข้าใจ
ว่าตนฉลาด มักกล่าวว่า จะบำเพ็ญให้เปลืองเวลาทำไม เพราะถึงแม้จะ
บำเพ็ญเท่าใด ๆ ก็ไม่มีทางที่จะบรรลุผลแม้แต่เพียงเป็นโสดาบัน สำหรับ
คนชนิดนี้ควรชักชวนให้รำพึงดูว่า มีผู้ใดบ้างในโลกนี้ที่ขึ้นไปสู่ที่สูงได้โดย
ไม่เหยียบบันไดขั้นต่ำก่อน ถึงในทางธรรมก็เช่นกัน ใครไม่ศึกษาและ
บำเพ็ญธรรมในขั้นต่ำ ๆ ก่อนจะบรรลุถึงธรรมขั้นสูงได้อย่างไรเล่า การ
งดความเพียรเสียนั้นหาคุณประโยชน์มิได้เลย คงมีได้แต่ผลร้ายเท่านั้น
แม้แต่จะเพียงเสมอดังก็ไม่ได้ เพราะกิเลสต่าง ๆ อันต้องเกี้ยวอยู่ในจิต
ของเราคอยตามกวนอยู่เสมอให้เรากระทำตามใจตัว แลความจริงย่อม
มีอยู่ว่าบาปกรรมทำง่ายกว่ากุศลกรรม ฉะนั้นการตามใจตัว จึงมักพาให้
เรากระทำบาปกรรมบ่อย ๆ แม้โดยไม่ใครรู้สีกตัว ถ้าหากว่ามีความเพียร

บากันนั้น หมั่นเพาะกุศลธรรมขึ้นไว้ในสันดาน ก็เปรียบเหมือนประเทศที่
เกณฑ์ทหารและตั้งกองตำรวจขึ้นไว้สำหรับบำราบบาปกรรมอันเปรียบ
ด้วยผู้ร้ายฉะนั้น

การข่มกิเลสของเราเป็นกรณีกิจ ไม่จำเพาะต่อตัวเราเท่านั้น
ทั้งเป็นกรณีกิจอันเราควรประพฤติเพื่อประโยชน์ของเพื่อนบ้านด้วย
คนเรา จะเป็นผู้ถือสัญชาติใดแลถือศาสนาใดก็ตาม ย่อมไม่ชอบแลไม่ไวใจ
บุคคลที่ไร้ธรรม เพราะบุคคลที่ไร้ธรรม เปรียบเหมือนสัตว์ในป่า ดูร้าย
ไม่รู้ว่าจะประทุษร้ายใครเมื่อใด เป็นที่ระแวงสงสัยอยู่เป็นนิตย์ ฉะนั้น
ถ้าปรารถนาอยู่เป็นสุขสงบในหมู่ชน เป็นความจำเป็นจริง ๆ ที่เราจะต้อง
ประพฤติเป็นผู้อยู่ในศีลในธรรม เพื่อเพื่อนบ้านคบได้โดยปราศจากความ
ระแวงใจ

การที่จะประพฤตินให้ผู้อยู่ในศีลในธรรม ก็จำเป็นต้องมีหลักที่ยึด
เหนี่ยวใจให้แน่วในทางศรัทธา ต้องมีเครื่องเตือนใจให้เฝ้าในทางแสวงหา
ความรู้ในทางธรรม ก็สิ่งใดเล่าในโลกนี้จะมีดียิ่งไปกว่าพระรัตนตรัย
เพราะเหตุใดเล่าจึงเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าได้เป็นผู้ตรัสรู้
พระธรรม พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรงจำไว้ และพระสงฆ์เป็นสาวก
ของพระพุทธเจ้า พระรัตนตรัยนี้เป็นของหมดจดอุดมเลิศในโลก ย่อมเป็น
ไปพร้อมเพื่อความหมดจดอย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เสื่อมใสแล้ว ผู้ใคร่ซึ่ง
ความหมดจดแก่ตน ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ผู้ใดถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะ
แล้ว มาเห็นอริยสัจทั้งสี่ด้วยปัญญาอันชอบ นับว่าได้ประสบสรณะอันทำให้
สบายใจอย่างยิ่ง เพราะอาจจะได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังนี้แล

คณะผู้จัดทำ

นางมาลินี ผโลประการ	ประธาน
นางจารุดี ผโลประการ	กรรมการ
นายทวีพร ทองคำใบ	กรรมการ
นางขวัญจิต พิจนิก	กรรมการ
นายสันติสุข ภูมิสุทธีนันท์	กรรมการ
นายวิชัย เพชรตะคุ	กรรมการ
นางรัตนา ภาชาฤทธิ์	กรรมการและเลขานุการ
นายสว่าง วงศ์ฟ้าเลื่อน	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ผู้ทรงำรงต้นฉบับ

นางรัตนา ภาชาฤทธิ์

บรรณาธิการ

นางมาลินี ผโลประการ
นางจารุดี ผโลประการ

ปก/ภาพประกอบ

นายทวีพร ทองคำใบ
นายวิชัย เพชรตะคุ

หนังสืออ้างอิง

การศาสนา, กรม กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติวัด เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

การศาสนา, กรม กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔.

ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณ ก่อนศตวรรษ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, ๒๕๒๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ประชุมพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณธรร ฝล ชินปุฎโต) พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (พรหมประยุรวงศ์) เขมมาภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๔.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร. (สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดีโปรดให้พิมพ์ในการทอดพระกฐินพระราชทาน ณ วัดศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก) พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

วัดศรีสุริยวงศาธรรมิกราช แบบกรอกประวัติพระอารามหลวง วัดศรีสุริยวงศาธรรมิกราช จังหวัดราชบุรี ประเภท (มหานิกายหรือธรรมยุต) (ฉบับโรเนียว.)

วิชาการ, กรม ประวัติอุบาสก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,

๒๕๓๑.

สุทธิพงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ พระพุทธศาสนากับการศึกษาของชาติ.

กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายเผยแพร่วรรณกรรมพระพุทธศาสนา กองศาสนศึกษา,

๒๕๓๓.

